

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра фінансів

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Дефіцит Державного бюджету України та особливості його фінансування»

Студента 2 курсу, 1м групи,
спеціальності 072

Остренського
Богдана
Миколайовича

«Фінанси, банківська справа та страхування»
спеціалізації «Державні та муніципальні
фінанси»

Науковий керівник
д.е.н., професор

Волосович Світлана
Василівна

Керівник освітньо-професійної програми
д.е.н., професор

Макогон Валентина
Дмитрівна

Завідувач кафедри фінансів,
д.е.н., професор,

Чугунов Ігор
Якович

заслужений діяч науки і техніки України

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИНИКНЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ ТА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ	6
1.1. Економічна природа дефіциту державного бюджету.....	6
1.2. Зарубіжний досвід фінансування дефіциту бюджету країни.....	15
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ	28
2.1. Сучасний стан дефіциту Державного бюджету України	28
2.2. Методи фінансування дефіциту Державного бюджету в Україні	34
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УКРАЇНІ	41
3.1. Перспективи удосконалення фінансування дефіциту бюджету держави	41
3.2. Шляхи оптимізації джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України.....	48
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку збалансованість бюджету країни набуває вагомого значення при формуванні ефективної фінансової політики. В умовах нестабільного ринку, проблема недотримання принципу збалансованості бюджету, а відповідно і фінансування дефіциту бюджету є однією з найважливіших для подальшого розвитку України. Як показує світовий досвід, бюджетний дефіцит є проблемою міжнародною, яка притаманна бюджетам багатьох країн. Обумовлено це тим, що макроекономічна нестабільність в умовах швидкого розвитку фінансових ринків, що призводить до невідповідностей товарної і грошової маси на ринку, є характерною для ринкової економіки і в багатьох напрямках знижує її ефективність, уповільнює темпи зростання.

Зниження будь-яких надходжень до бюджету як податкових, так і неподаткових в зв'язку з падінням ділової активності в економіці безпосередньо впливає на формування дефіциту бюджету. Слід зазначити, що проблема дефіциту бюджету і визначення джерел його фінансування є предметом науково-практичних дискусій як в Україні, так і в усьому світі.

Важливе значення у дослідженні бюджетного дефіциту відіграли праці як західних, так і вітчизняних вчених. Серед західних вчених у розгляді даної проблематики вагоме місце займають праці Ш. Бланкарт, Дж. Кейнс, Д.Рікардо та А.Сміта, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Й. Шумпетер.

Глибокий аналіз сутності бюджетного дефіциту, його особливостей, причин та факторів виникнення проводився відомими вітчизняними вченими, а саме: С. В. Адонін, Є. О. Громко, А. Єпіфано, О. Я. Колісник, Т.А. Коляда, Г.В. Кробинець, Н. М. Матвійчук, Н. В. Мацедонська, Т. Мигович, О. Л. Шашкевич, І. Я. Чупрій, Т. В. Кучер, Л. В. Лисяк, В. М. Федосов та ін.

Зважаючи на наукові праці та розробки українських та західних вчених, що досліджували дану проблематику, слід зазначити, що розгляд даного питання потребує подальших досліджень з урахуванням трансформаційних змін в економіці країни, що й визначає актуальність роботи.

Об'єктом дослідження є дефіцит Державного бюджету України.

Предметом дослідження є економічні відносини щодо виникнення бюджетного дефіциту та методів його фінансування.

Метою даної магістерської роботи є дослідження дефіциту державного бюджету як складової фінансової політики держави.

Відповідно до поставленої мети було визначено основні **завдання** магістерської роботи, спрямовані на її досягнення:

- розкрити сутність, роль та особливості дефіциту державного бюджету;
- узагальнити зарубіжний досвід фінансування дефіциту бюджету країни;
- здійснити аналіз стану та особливостей дефіциту бюджету України;
- виявити основні наслідки боргового фінансування бюджетного дефіциту України;
- визначити перспективи удосконалення фінансування дефіциту держави за рахунок внутрішніх джерел;
- визначити шляхи оптимізації зовнішніх джерел фінансування бюджетного дефіциту в Україні.

Під час розгляду поставлених завдань використовувалися загальнотеоретичні та економіко-статистичні методи. Дослідження проводилось з використанням **методів** аналізу (економічний та регресійний; системний і порівняльний), синтезу, узагальнення досвіду інших країн.

Інформаційною базою дослідження є нормативні та законодавчі акти, офіційна статистична інформація Державного комітету статистики України, матеріали Міністерства фінансів України та Державної казначейської служби України, наукові праці і монографії вітчизняних та зарубіжних вчених, періодична література.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що магістерська робота містить конкретні рекомендації щодо вдосконалення практики управління дефіцитом Державного бюджету України, щодо

підвищення ефективності методів зменшення та способів оптимізації дефіциту державного бюджету.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИНИКНЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ ТА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ

1.1. Економічна природа дефіциту державного бюджету

На сучасному етапі економічного розвитку бюджетний дефіцит не є особливим явищем, адже кожна країна в певні періоди своєї історії стикалася з даним поняттям. Особливо зараз дане явище є актуальне для багатьох країн світу, у зв'язку зі світовою кризою викликаною вірусом COVID-19. Прийнято вважати, що дефіцит бюджету негативно впливає на фінансове становище населення та економічний прогрес країни в цілому.

Досить часто дефіцит бюджету пов'язують з неефективністю фінансово-кредитних заходів уряду та нездатністю влади тримати під контролем фінансову ситуацію в країні. Крім того, дефіцит може бути проявом розгортання кризових явищ в економіці країни.

Однак, бюджетний дефіцит може бути і результатом виникнення надзвичайних обставин, а саме війни, пандемії чи великомасштабних стихійних лих. У такому випадку загальні резерви країни поступово зменшуються або і взагалі зводяться нанівець, а уряду доводиться використовувати додаткові джерела особливого фінансування витрат.

Багато вчених-економістів вважали, що саме по собі явище дефіциту бюджету ще не є сигналом економічного краху країни.

В даний час вчені розглядають бюджетний дефіцит як важливий інструмент фінансової політики держави, перш за все макроекономічного регулювання. Тривала незбалансованість бюджету може чинити негативний вплив на макроекономічні показники. У зв'язку з цим стратегічною метою для будь-якої держави, безумовно, є збалансований бюджет.

Досліджуване явище може бути відображенням ефективного регулювання владою економічної кон'юнктури, коли для розвитку економіки існує потреба у здійсненні великих державних вкладень.

Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України, дефіцит бюджету являє собою перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету [6]).

Дещо схожим є трактування дефіциту бюджету Адоніним С.В. та Ізюмською В.А., котрі визначають дане поняття як співвідношення між доходами і видатками бюджету, при якому видатки перевищують постійні доходи [1].

Цікавою є думка О. Я. Колісник, адже автор вважає, що наявність дефіциту означає, що бюджет планового року містить такі статті видатків держави, які не мають грошового забезпечення за рахунок постійних доходів [20]. Він стверджує, що таке явище здебільшого є негативним, однак не свідчить про незбалансованість бюджету у цілому, оскільки у процесі його складання і затвердження визначаються необхідні джерела фінансування дефіциту. Тому Колісник О. Я. вважає, дефіцит є балансуючою статтею бюджету, що засвідчує необхідність залучення додаткових джерел фінансування окремих державних видаткових програм понад наявні постійні надходження [20].

В свою чергу, Шашкевич О.Л. та Машко А.І. визначають бюджетний дефіцит як сукупність об'єктивних економічних відносин, які виникають між учасниками відтворювального процесу при використанні державою грошових коштів понад наявні доходи бюджету. Тобто, на думку авторів дефіцит виникає в результаті незбалансованості бюджету, а саме нестачі грошових коштів для фінансування визначеного обсягу державних видатків [42].

Тож, проаналізувавши різні підходи вчених щодо трактування сутності дефіциту бюджету було виявлено, що у вузькому значення бюджетний дефіцит передбачає собою перевищення видатків країни над її доходами, а в широкому – складне економічне явище, що зумовлене сукупністю факторів

впливу, та являє собою фактичну нестачу грошових коштів для фінансування запланованого визначеного обсягу державних видатків.

Виходячи з сутності дефіциту бюджету Адонін С.В. та Ізюмська В.А. виділяють три основні причини його виникнення:

- обмеженість коштів у держави для забезпечення наповнення бюджету необхідними доходами. Причиною цього можуть бути: спад виробництва, високий рівень собівартості виробництва товарів, потреби у новітньому обладнанні та реконструкції виробництва за рахунок впровадження нових технологій, а в цілому зниження ефективності господарювання [1, с. 108];
- непомірне зростання видатків без урахування фінансових можливостей. Причому витрати провадяться без урахування їх доцільності й ефективності [26, с. 37];
- інфляційні процеси, розбалансування грошового обігу та системи розрахунків, недосконалу податкову, інвестиційну та кредитну політику [17, с. 159].

Враховуючи те, що дефіцит бюджету є складним економічним явищем, котре є проявом різних аспектів соціально-економічного розвитку суспільства та ефективності фінансово-економічної політики влади країни, то варто дослідити фактори, що провокують виникнення дефіциту бюджету.

На думку Колісник О.Я. слід виокремлювати чотири категорії факторів дефіцитів бюджету країни, а саме:

- фактори воєнного часу;
- фактори, що пов'язані з відбудовою народного господарства;
- найбільш суттєві дефіцити;
- фактори, що обумовлені політичними чинниками.

Дефіцити першої і другої груп виникають внаслідок дії неекономічних чинників. Третю групу склали дефіцити, які породжені кризовими процесами в економіці. Першопричини дефіцитів четвертої групи лежать у політичній площині (Рис. 1.1).

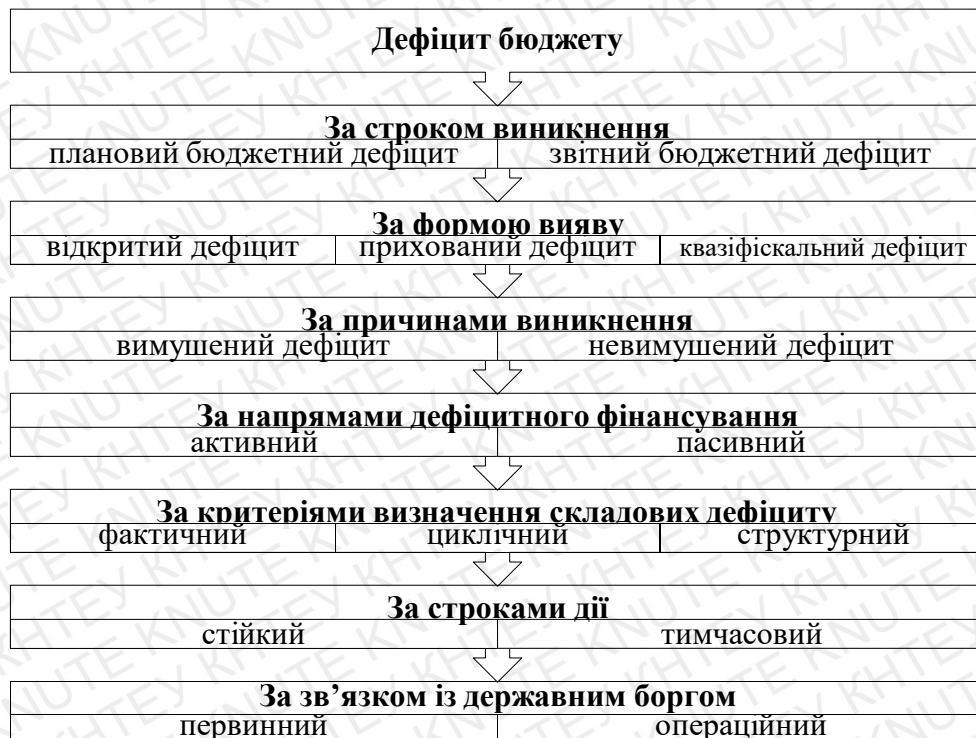
Рис. 1.1. Класифікація факторів дефіциту бюджету країни [20]

Цікавою є думка науковців Є. О. Громко та В. І. Матвійчук, котрі поділяють причини виникнення дефіциту бюджету на безпосередні (основні) та опосередковані (другорядні) (Рис.1.2).

Безпосередні причини	Опосередковані причини
<ul style="list-style-type: none"> • неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання, посилення • фіскальної функції податкової системи; • невпорядковану систему соціальних та економічних пільг; • низьку якість бюджетного планування; • нерациональну структуру бюджетних витрат; • значний обсяг тіньової економічної діяльності; • недосконалість і часту зміну фінансового законодавства тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • планування бюджету з дефіцитом, щоб стимулювати розвиток економіки; • хронічний бюджетний дефіцит, подолання якого вже потребує залучення великих грошових коштів; • надзвичайні події (війна, аварії, природні катастрофи); • політична нестабільність в країні, яка призводить до падіння ВВП; • відсутність достатніх резервних фондів у країні; • старіння, міграція нації; • корупція в державній структурі; • не кваліфікованість або низький рівень знань працівників державної служби; • фінансування економічної діяльності на перспективу

Рис. 1.2. Причини виникнення дефіциту бюджету [15, с. 160]

Крім того, варто звернути увагу на класифікацію дефіциту бюджету, адже сучасна наука передбачає низку кваліфікаційних ознак, що представлені на рис. 1.3.

Рис. 1. 3. Класифікація дефіциту бюджету за різними ознаками [18, с.209]

За строком виникнення бюджетний дефіцит буває плановим та звітним. Плановий бюджетний дефіцит передбачає собою затверджений у законі про Державний бюджет України обсяг перевищення видатків над доходами. В свою чергу фактичний дефіцит – це фактичний обсяг дефіциту відповідно до річного звіту про виконання Державного бюджету України.

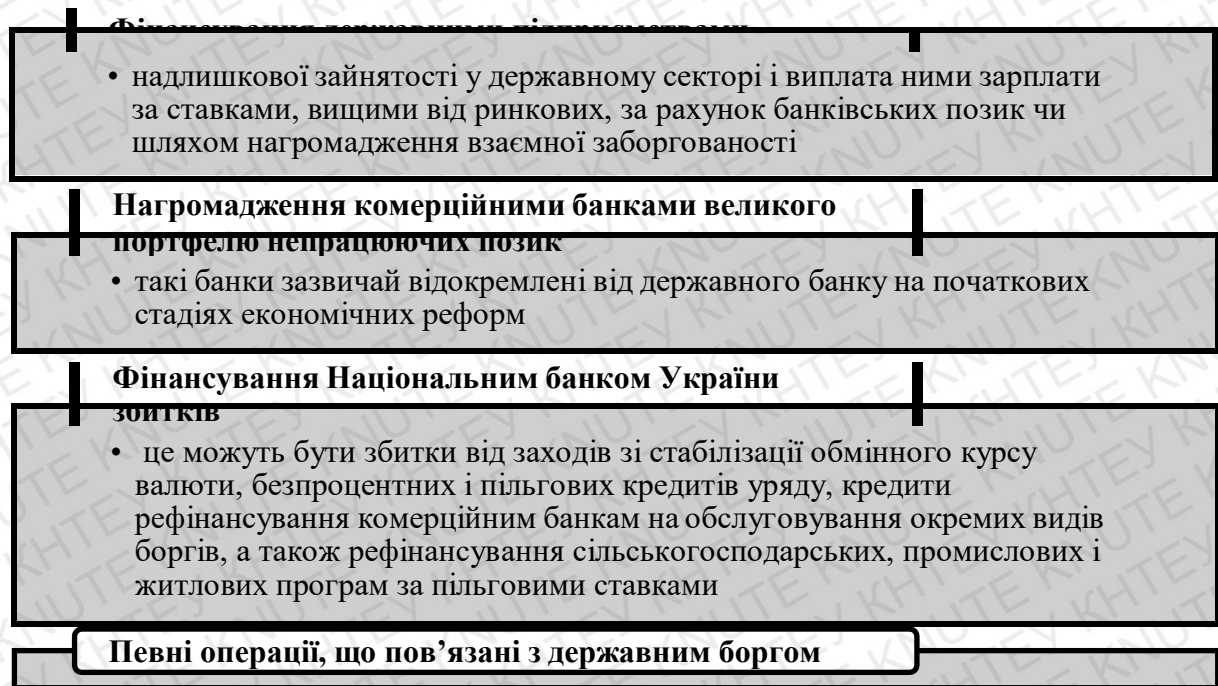
Наступною кваліфікаційною ознакою, відповідно до якої бюджетний дефіцит поділяють на зовнішній та внутрішній є місце виникнення дефіциту. Різниця між зовнішніми видатками та надходженнями від зовнішніх джерел – це зовнішній дефіцит, а внутрішній характеризує перевищення обсягів загального дефіциту над зовнішнім.

У науковій літературі бюджетний дефіцит розрізняють за формою: відкритий, прихований та квазіфіскальний. Відкритий дефіцит бюджету передбачає собою офіційно затверджений стан бюджету у законі про

Державний бюджет України на плановий рік чи у рішеннях сесій місцевих рад про відповідний місцевий бюджет, де конкретизуються джерела його фінансування.

Що ж стосується прихованого дефіциту, то він не визначається офіційними документами. В свою чергу, квазіфіскальний бюджетний дефіцит є свого роду під різновидом прихованого дефіциту бюджету, що обумовлений квазіфіскальною діяльністю держави (Рис. 1.4).

Рис. 1.4. Різновиди квазіфіскальної діяльності держави [18, с.209]

За причинами виникнення бюджетний дефіцит у науковій літературі поділяють на вимушений та невимушений. Відповідно до цієї класифікації перший тип дефіциту бюджету передбачає необхідність урядом витратити більше грошових ресурсів, ніж їх мобілізація.

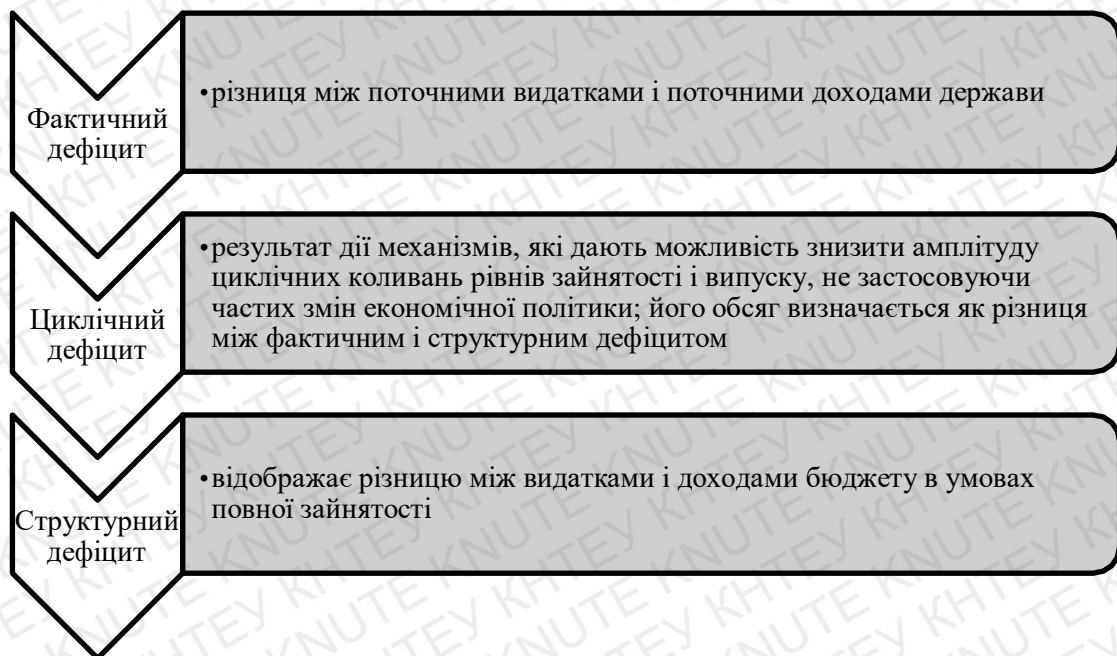
Частіше за все вимушений дефіцит бюджету є наслідком стихійних лих, епідемій, воєн, розрухи, економічної кризи. Крім того, варто зазначити, що даний вид супроводжується дефіцитом фінансових ресурсів, якого країні уникнути неможливо.

Другий тип дефіциту бюджету маю назву невимушений та виникає внаслідок проведення неефективної фінансової політики, а також некваліфікованого керівництва фінансовою системою [18, с.209].

За напрямами дефіцитного фінансування розрізняють активний і пасивний бюджетний дефіцит. У цілому різниця між цими видами дефіциту полягає у тому, що активний дефіцит дає змогу підштовхнути, активізувати подальший розвиток економіки і зростання капіталу, а пасивний – підкоряється законам інфляції [18, с.209].

За критеріями визначення складових дефіциту виділяють три його види (Рис. 1.5).

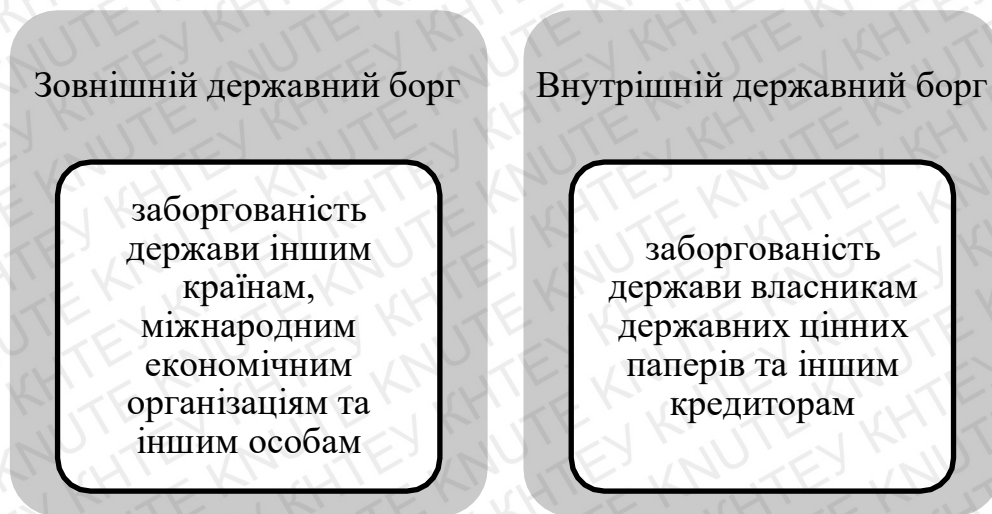
Рис. 1.5. Класифікація бюджетного дефіциту за критеріями визначення його складових [19, с.209]

За строками дії бюджетний дефіцит поділяється на стійкий, що являє собою дефіцит бюджету, котрий спостерігається у довгостроковому періоді та тимчасовий, котрий спостерігається у короткостроковому періоді. Як показує практика, то тимчасовий дефіцит бюджету пов'язаний із касовими розривами у бюджеті, а саме з незбіганням строків здійснення видатків зі строками надходження доходів [18, с. 209-210].

Зважаючи на той факт, що дефіцит бюджету прямо пропорційно залежить від державного боргу країни, то в науковій літературі прийнято поділяти бюджетний дефіцит за зв'язком із державним боргом. Відповідно до цієї класифікації дефіцит бюджету буває первинний та операційний.

За визначенням Міністерства фінансів України державний борг передбачає собою сукупні боргові зобов'язання держави перед усіма кредиторами (юридичними та фізичними особами, іноземними державами, міжнародними організаціями, тощо) [32].

Як правило, державний борг складається із заборгованості центрального уряду, регіональних та місцевих органів влади, а також боргів усіх корпорацій з державною участю, пропорційно частці держави в їх капіталі [32]. Державний борг традиційно поділяють на зовнішній та внутрішній (Рис.1.6).

Рис. 1.6. Види державного боргу за визначенням Міністерства фінансів України [32]

Власне державний борг виникає внаслідок фінансових запозичень держави, договорів і угод про надання кредитів та позик, пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань минулих років. Сукупність боргових зобов'язань держави містить також гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб [32].

Таким чином, бюджетний дефіцит передбачає собою складне та неоднозначне економічне явище, котре впливає на розвиток та добробут країни в усіх сферах життєдіяльності. Причини виникнення даного поняття можуть бути як безпосередніми (основними), так і опосередкованими (другорядними).

В науковій літературі існує низка класифікаційних ознак, відповідно до яких поділяють бюджетний дефіцит, а саме: за строком виникнення, за місцем виникнення, за формою вияву, за причинами виникнення, за напрямками дефіцитного фінансування, за критеріями визначення складових дефіциту, за строками дії, та за зв'язком із державним боргом.

В свою чергу, дослідники також виокремлюють чотири категорії факторів дефіциту бюджету, до яких відносять: фактори воєнного часу; фактори, що пов'язані з відбудовою народного господарства; найбільш суттєві дефіцити та фактори, що обумовлені політичними чинниками.

Однак, слід зазначити, що в науковій літературі і досі не існує єдиної думки щодо впливу дефіциту бюджету – позитивного, негативного чи нейтрального. Саме тому пропонуємо дослідити зарубіжний досвід фінансування бюджетного дефіциту та виявити спільні та відмінні фактори у боротьбі країн з даним явищем.

1.2. Зарубіжний досвід фінансування дефіциту бюджету країни

Внаслідок пандемії та економічних спадів у світовій економіці, багато країн зазнають негативного впливу державного боргу і дефіциту бюджету. У більшості випадків це пов'язано з негативними змінами економічних показників як на мікрорівні, так і на макрорівні. З метою вирішення даної проблематики, країни вдаються до використання інструменту фіскальної консолідації.

На прикладі економічного розвитку окремих провідних держав, можна стверджувати, що з моменту практичного впровадження країнами такого механізму, їм вдалося зменшити боргове навантаження на економіку, знизити бюджетний дефіцит і, в подальшому, очікувати економічне зростання.

Слід зазначити, що в умовах економічної кризи монетарна політика держави не може забезпечувати стабільний стан економіки. Тому виникає необхідність використання політики фіскальної консолідації, яка спрямована на оптимізацію бюджетних витрат, проведення структурних реформ, збільшення надходжень до бюджету не тільки шляхом змін в системі оподаткування, а й за рахунок стимулювання економіки.

У зарубіжних наукових працях і рекомендаціях міжнародних організацій, що стосуються змісту фіскальної консолідації, пропонуються різні її трактування. Так, за визначенням Дж. Сакса, фіскальна консолідація зводиться до ліквідації основного фіскального і квазіфіскального дефіциту, який є причиною високої інфляції.

Фіскальна консолідація завжди передбачає різке зменшення субсидій, а також державних витрат на інвестиції з перекладом більшої їх частини саме на підприємства [37].

Деякі вчені намагаються конкретизувати визначення фіскальної консолідації. Так, С. Барріоз, С. Лангедік і Л. Пенчо вважають, що фіскальна консолідація зводиться до поліпшення циклічно скоригованого первинного балансу: протягом 1 року – не менше 1,5%, протягом 3 років – якщо в

кожному році такий баланс не погіршується більш ніж на 0,5% ВВП (плавна консолідація) [2, с. 11].

У період глобальної економічної кризи в 2007-2008 роках більшість європейських країн зіштовхнулися з дисбалансом в економіці. Така ситуація була пов'язана з тим, що в умовах кризи більшість країн почали поповнювати державний бюджет за рахунок збільшення податків, що і стало їх основною проблемою.

Дії урядів країн можна пояснити тим, що в умовах економічного зростання, вони діяли так само, адже це давало їм можливість підвищити державні витрати. Зважаючи на цей факт, окремі європейські країни допускали занадто високу суму витрат, що стало причиною дефіциту, який, в свою чергу, сприяв появі і зростанню державного боргу в період кризи. Внаслідок цього набирала силу «боргова спіраль», яка поступово руйнувала довіру економічних суб'єктів до урядів більшості країн [2, с. 15].

Крім того, як показує світова практика більшість європейських країн приділяли вагоме значення поняттю «зона маневреності фіскальної консолідації». Дане поняття передбачає собою сукупність наявних факторів, котрі слід враховувати при впровадженні країною фіскальної консолідації.

В науковій літературі виокремлюють п'ять базових факторів впливу на застосування політики фіскальної консолідації, що представлені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Основні фактори, що впливають на застосування політики фіскальної консолідації [22, с. 42]

№	Фактор	Характеристика
1	Збільшення доходу	Даний фактор передбачає можливість підвищення податків у тих країнах, де дефіцит чи профіцит бюджету. Зростання дохідної частини за рахунок податків підвищує ймовірність швидкого маневрування в момент рецесії економіки.
2	Зменшення видатків	Другий фактор акцентує увагу на низький рівень видаткової частини бюджету, адже це надасть уряду можливість вибору статей, за допомогою яких можна зменшити витрати країни.

Продовження таблиці 1.1

№	Фактор	Характеристика
3	Стимулювання працездатного зайнятого населення	Третій фактор передбачає облік зайнятого населення серед інвалідів і пенсіонерів, а також заохочення людей працездатного віку до роботи, що може в перспективі значно покращити становище державних фінансів.
4	Приватизації активів держави	Даний фактор характеризує залучення коштів урядом від приватизації для управління заборгованістю країни. Адже це дає можливість країні обслуговувати державний борг шляхом поповнення бюджету за рахунок отриманих грошових ресурсів від приватизації.
5	Удосконалення грошово-кредитної політики країни	П'ятий фактор передбачає підвищення гнучкості країни за рахунок удосконалення грошово-кредитної політики, що враховує зростання девальвації національної валюти, підвищення конкурентоспроможності експортних галузей в країні, тощо. Така тенденція є дуже привабливою в умовах фіскальної консолідації.

Одним із яскравих прикладів країн, що використовували інструмент фіскальної консолідації є Японія. Адже в період кризи 2007-2008 рр. державний борг Японії становив 200% від ВВП країни. Крім того, даний період характеризувався зменшенням темпів зростання країни. Саме тому, в сформованих умовах урядом Японії було прийнято рішення застосувати інструмент фіскальної консолідації, що передбачав зменшення дефіциту бюджету на 50% до 2015 року [5, с. 21].

Варто зазначити, що урядом Японії в цей період також використовувався механізм одноразових засобів для отримання доходу. Що передбачає низку переваг. По-перше, застосування цього механізму мінімізує податкове навантаження, оскільки податок стягується одноразово [5, с. 21].

Ще одним позитивним аспектом є достатньо швидке поповнення бюджету країни. Що стосується самого механізму, варто відзначити, що це повинен бути або новий податок, який стягується один раз, або вже існуючі податки, в яких буде піднята податкова ставка в певний період, а потім знову зменшена [5, с. 21].

Другим яскравим прикладом країни, що впровадила інструмент фіскальної консолідації є Мексика. Методи цієї держави дещо відрізнялися від Японії, оскільки Мексика побоювалася за можливе зниження доходів країни внаслідок падіння цін на нафту, то при впровадженні інструменту фіскальної консолідації об'єднала підвищення податків та зниження видатків. Урядом Мексики було підвищено ставку податку на додану вартість до 16%. Крім того, оскільки бюджет був обмежений від, так би мовити, «нафтових доходів», то було підвищено також і ставки податку на грошові депозити та акцизний податок.

Характеризуючи видаткову складову інструменту фіскальної консолідації, урядом Мексики було зменшено витрати на адміністративні та операційні потреби. Дана політика країни дозволила спрямувати зекономлені грошові кошти на реалізацію соціальних програм.

Безперечно, скорочення витрат у якості методу боротьби з бюджетним дефіцитом є досить ефективним. Однак, досвід інших країн показує, що консолідація доходів для досягнення поставлених цілей є менш ресурсозатратною, особливо з точки зору часу як головного ресурсу.

Так, наприклад, у Люксембурзі даний метод фіскальної консолідації застосовувався з метою стабілізації бюджету країни. Це було необхідно для країни, в період 2009-2014 рр., коли дефіцит бюджету зріс на 1,5% від ВВП і становив у 2009 році 0,7% та 2,2% у 2014 році [5, с. 33]. Скорочення видатків держави передбачало скорочення інвестицій і субсидій для підприємств. Доходна частина бюджету країни побудована на збільшенні ставок податку на прибуток. Застосовуючи дані методи, уряд Люксембургу знизив показник державного боргу до 30% від ВВП за три роки.

Таким чином, дослідивши досвід окремих країн світу у реалізації фіскальної консолідації було виявлено, що вона залежить від поєднання економічних, політичних та інституційних умов.

Дієвим способом у боротьбі з дефіцитом державного бюджету, на думку Шашкевич О.Л., виступають фіскальні правила, які почали широко

застосовуватися у зв'язку з тенденцією до децентралізації бюджетних систем для уникнення макроекономічної дестабілізації [42, с. 85].

Фіскальні правила залежать від потреб бюджетної системи в ресурсах та інституціональних особливостей країн. Вони жорстко обмежують бюджетний процес на всіх його стадіях, набуваючи форм різних норм законодавства, процедур бюджетного процесу і межових показників.

В науковій літературі дослідники та вчені виокремлюють чотири базові фіскальні правила, а саме: правила збалансованого бюджету, правила державних запозичень, резервні та боргові правила. В додатку Б подано характеристику даних правил з наведенням прикладів країн, що їх застосовують.

«Золоте правило» державних фінансів передбачає досягнення стану балансу доходів та видатків бюджету, тобто бюджетний дефіцит не може перевищувати сукупний обсяг державних інвестицій. В свою чергу, одночасне зменшення доходної частини державного бюджету та необхідність підтримки соціальних виплат змушує країни застосовувати резервні правила для покращення свого соціально-економічного становища [21, с. 125-126].

Натомість, як зазначає Н.В. Мацедонська в Японії та Нідерландах часто використовують правило державних фінансів, яке передбачає збалансованість поточних бюджетних доходів і видатків [24, с. 733].

Фіскальні правила мають на меті дві основні цілі:

1. забезпечити довгострокову фіскальну стійкість державного боргу;
2. підтримати антициклічну фіскальну політику.

Концептуально, за винятком 3-процентного дефіцитного правила, яке є тимчасовим і не сприяє жодній із двох основних цілей, інші чисельні правила мають хороше теоретичне обґрунтування.

Якщо повністю дотримуватися європейських фіскальних правил, відношення державного боргу до ВВП, як правило, знизиться до рівня, що набагато нижче 60%. Однак, в науковій літературі немає єдиної думки щодо оптимального чи стійкого рівня державного боргу.

Що стосується цілі антициклічної політики, якщо показник структурного балансу належним чином виміряний, а правило структурного балансу належним чином виконане, то останнє стримує зниження витрат та дозволяє країні самостійно стабілізуватися.

Більше того, уряд може вирішити застосувати дискреційний фіскальний стимул в умовах значного цінового спаду та поглиблення дефіциту бюджету.

Однак, європейські фіскальні правила мають декілька концептуальних та практичних недоліків. Зважаючи на те, що вони дозволяють уповільнити або в деяких випадках відстрочити фіскальну консолідацію, тому дані правила є недостатньо розробленими та продуманими в умовах стійкого спаду економіки, який був притаманний для Європейського Союзу після кризи 2008 року. [19, с. 103].

Ще однією проблемою є складність, адже кожне порушення фіскальних правил призводило до подальшого їх вдосконалення. Крім того, нинішня система Пакту про стабільність та ріст, заснована на фіскальних правилах, стала майже некерованою через її складність та постійне додавання винятків, застережень та інших факторів [19, с. 103].

Тож дана проблема обумовлює непрозорість фіскальної структури. Слід зауважити, що розробникам фіскальних правил необхідно їх інтерналізувати, щоб забезпечити ефективність їх виконання. Крім того, як показує практика, фіскальна політика як у країнах-членах, так і на рівні Європейського Союзу набуває дедалі циклічнішого характеру [19, с. 103].

Також, зарубіжний досвід показує, що основним засобом скорочення дефіциту є збільшення розміру податків і скорочення видатків, зазвичай соціального спрямування.

Так, наприклад, урядом Франції з метою скорочення дефіциту у 2015 р. було збільшено податкове навантаження, посилено боротьбу з шахрайством, ухиленням від сплати податків, а також збільшено податок на додану вартість. Бюджет Франції на 2015 р. передбачав скорочення видатків на

систему медичного страхування, систему соціального захисту і підтримки населення, утримання центрального апарату держави та на місцеві бюджети [19, с. 103].

У свою чергу, німецький уряд для збалансування бюджету здійснював скорочення витрат бюджету на охорону здоров'я, соціальну сферу, захист навколишнього середовища [19, с. 103].

Уряд Великобританії для подолання бюджетного дефіциту здійснив наступні кроки:

- зниження видатків для фінансування державних установ;
- реформування пенсійної системи країни, що передбачало збільшення пенсійного віку до 69 років;
- посилення контролю за ухилення від сплати податків, шахрайством і запобігання помилкам у системі соціальних виплат [19, с. 103].

А урядом Італії також застосовується підвищення пенсійного віку – з 2018 р. пенсійний вік для жінок підвищився до 66 років [19, с. 103].

Слід зазначити, що тривалий дефіцит може не стати значною перешкодою для фінансового розвитку країни. Для прикладу, США має відчутний щорічний дефіцит, але це не заважає їм бути розвиненою, самостійною державою. У цьому питанні важливо контролювати ту межу дефіциту бюджету, яка може стати критичною і довести країну до дефолту [19, с. 103].

Крім того, варто зазначити, що фінансово-економічна криза, що розпочалася у 2007-2008 рр., мала негативний вплив на більшість країн світу, у тому числі й на нових членів ЄС, зокрема країни Центральної та Східної Європи.

З її початком в усіх, за винятком Польщі, країнах темпи економічного зростання мали від'ємне значення. Це змусило уряди європейських країн запроваджувати антикризові державні програми та розробляти нові індикатори економічної безпеки [21, с.126].

В умовах глобальної кризи 2008 року країни застосовували різноманітні стимулюючі пакети з метою мінімізації впливу наслідків кризи на реальний сектор економіки. Слід зазначити, що країни-члени Європейського Союзу підходили до боротьби з кризою стратегічним шляхом, намагаючись не поглиблювати її наслідки.

Крім того, деякі країни диференціювали свою політику в умовах кризи. Так, наприклад, Сполучені Штати Америки, котрі сприймали ринкове втручання як останній захід уряду, втрутилися у розвиток ринку, впровадивши велику кількість стимулюючих пакетів.

Що ж стосується країн-членів Європейського Союзу, то період кризи їх політика була побудована на дотриманні маастрихтських критеріїв, котрі є одним із довгострокових стратегічних рішень ЄС. Відповідно до Маастрихтських критеріїв, коефіцієнт державного дефіциту не повинен перевищувати 3% від ВВП, а коефіцієнт державного боргу не повинен перевищувати 60% від ВВП. Однак, слід зазначити, що поповнення бюджету за допомогою стимулюючих пакетів супроводжувалося пропорційним зростанням бюджетного дефіциту країн.

Варто зауважити, що в докризовий період загальний урядовий дефіцит (GGD) країн-членів Європейського Союзу зменшився на 11% у 2005 році порівняно з 2004 роком, і даний показник зберігався до 2008 року. Проте, у період 2007-2009 років загальний урядовий дефіцит почав демонструвати висхідну тенденцію та зріс загалом на 350%.

Показник загального урядового дефіциту (GGD), що демонструє помітне зниження з 2005 по 2008 рік, у зазначений період склав 103,5 млрд. євро. Починаючи з 2008 року, за першими сигналами світової фінансової кризи, дефіцит швидко зріс, досягнувши розміру у 801,8 млрд. євро. у 2009 році. Дану тенденцію повторює і показник співвідношення загального урядового дефіциту до ВВП, що становив приблизно 3-3,4% у період 2005-2008 рр. та збільшився до 6-6,8% у 2009 р.

Так, аналіз показників дефіциту бюджету та державних фінансів кандидатів у Європейський Союз та держав-членів ЄС проводиться в кілька етапів.

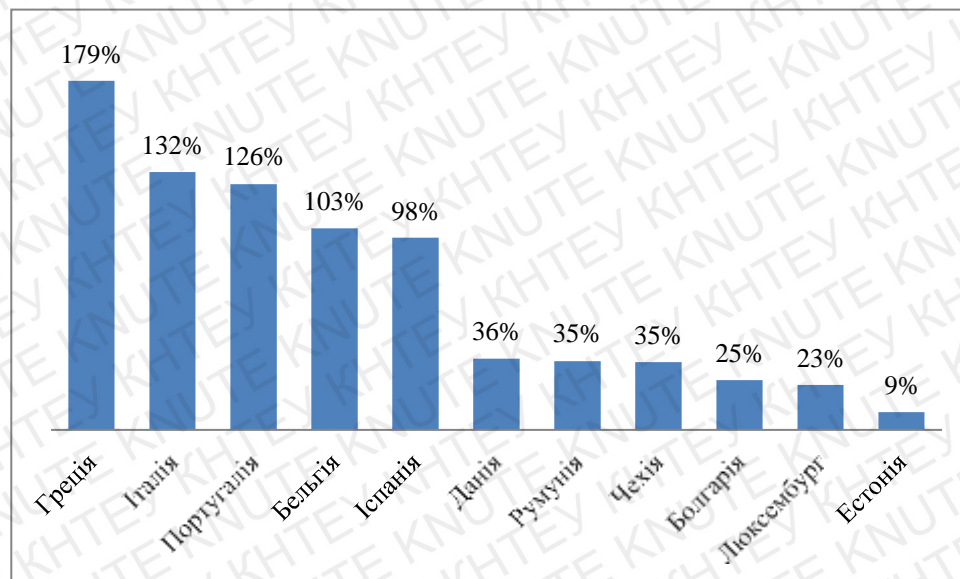
На першому етапі як базовий критерій аналізу бюджетного дефіциту розглядався показник співвідношення дефіциту бюджету до валового внутрішнього продукту. Даний показник повинен був не виходити за межі, що зазначені в Маастрихтських критеріях. На цьому етапі аналізувалися статистичні дані спостережуваних параметрів показників до кризового періоду, тобто за 2000-2007 рр., та посткризового періоду 2008-2019 рр. [21, с.126].

Другий етап аналізу передбачав дослідження державного боргу та дефіциту бюджету, а саме відсоткове співвідношення даних показників до ВВП. Отримані коефіцієнти досліджуваних країн-кандидатів порівнювалися із середнім показником по Європейському Союзу та з даними про дефіцит бюджету ЄС, що були розміщені Європейською комісією в статистичних базах даних Євростату. Крім того, дані коефіцієнти також повинні відповідати Маастрихтським критеріям [21, с.126]

На третьому етапі аналіз фокусується на рейтингу країни у ЄС, запровадженого Єврокомісією, двох процедур стосовно спонукання окремих європейських держав до дотримання Пакту зростання та стабільності й Фіскального пакту – про процедури спостереження за макроекономічними дисбалансами (The Macroeconomic Imbalance Procedure) та процедури надмірного дефіциту (the Excessive Deficit Procedure – EDP) [21, с.126]

Тож, уже наприкінці 2017 року країни Європейського Союзу дещо оговталися після кризи 2007-2008 рр. саме завдяки вищезазначеним етапам контролю дефіциту бюджету. Країни-члени ЄС з найнижчими та найвищими коефіцієнтами державного боргу до ВВП представлені на рис. 1.7.

Рис. 1.7. Рейтинг країн-членів Європейського Союзу за співвідношенням державного боргу до ВВП у 2017 р. [21, с. 125-126]

Відповідно до рис. 1.7 найвищі коефіцієнти співвідношення державного боргу до ВВП зареєстровані у таких країнах-членах Європейського Союзу як: Греція, Італія, Португалія, Бельгія та Іспанія. В свою чергу, як Данія, Румунія, Чехія, Болгарія, Люксембург та Естонія є представниками країн з найнижчим рівнем даного коефіцієнту [21, с.126].

Зважаючи на отримані результати щодо занадто високих коефіцієнтів, деякі країни-члени ЄС почали проводити заходи для уникнення пагубних наслідків. Тож в Італії, з метою подолання проблем в борговій сфері, були запропоновані наступні антикризові заходи:

- ухвалення закону про здійснення заходів бюджетної економії в сумі до 124 млрд. євро за рахунок продажу нерухомості в наступні три роки та отримання коштів у розмірі 15 млрд. євро;
- поступове збільшення до 2026 р. пенсійного віку на два роки – до 67 років;
- скасування протягом 12 місяців захисту окремих професій на ринку праці;
- зростання податкового навантаження [21, с.126]

Однак, в Іспанії використовувався інший метод у стабілізації рівня боргового навантаження. Тож для уникнення критичного зростання державного боргу дана країна концентрувала значну частину державних цінних паперів саме у внутрішніх інвесторів. Крім того, державою підтримувалася висока активність на ринку нерухомості, що дало можливість сформувати деякий запас для фінансової стійкості [21, с.126].

Також варто зазначити, що за показником консолідованого державного боргу країн-членів Європейського Союзу лише Німеччині та Нідерландам вдалося подолати післякризову тенденцію до нарощування його обсягу. У той час як в інших країнах ЄС стабілізація та тенденція на зниження боргового навантаження досягалися шляхом широкого використання всього наявного спектру фінансових інструментів у борговій сфері [21, с.126].

У якості прикладу світового досвіду у боротьбі з дефіцитом бюджету є Литва. Протягом періоду свого існування дана країна стикалася з бюджетними проблемами, падінням державних доходів та збільшенням державних витрат, саме тому більша частина періоду бюджету Литви була дефіцитною.

Збільшення дефіциту бюджету в умовах економічної кризи та після кризового періоду відбулося протягом періоду 2008-2012 років. Слід зазначити, що бюджетний дефіцит Литви досяг найвищого рівня у 2009 році. Зважаючи на брак грошових коштів, литовському уряду довелося знайти необхідні фінансові ресурси за кордоном, що в свою чергу, призвело до збільшення державного боргу країни.

У більшості європейських країн основною проблемою у подоланні дефіциту бюджету є визначення методу покриття. Наразі Литва може використовувати три базові методи покриття дефіциту:

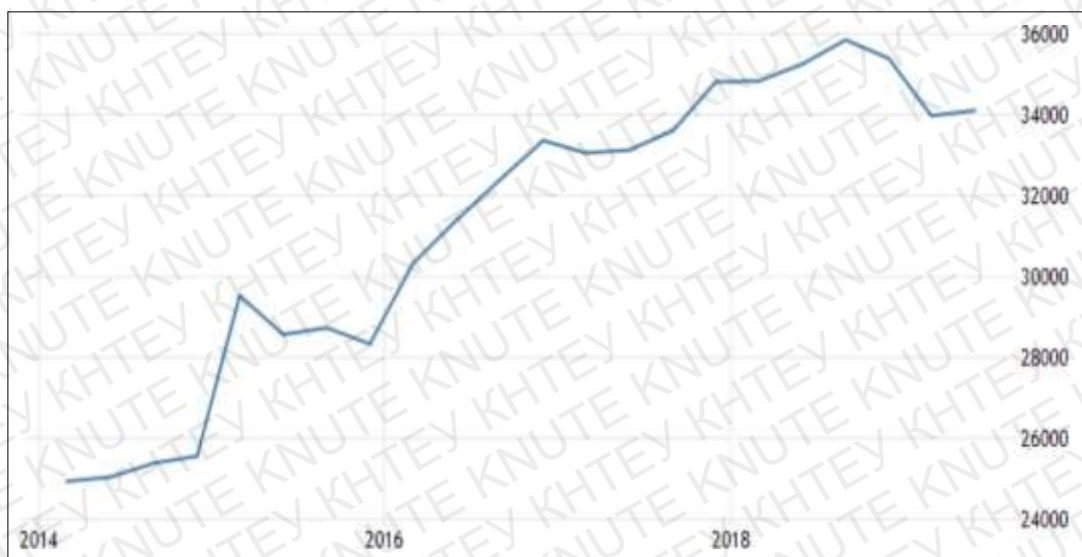
- скорочення державних витрат;
- збільшення доходів уряду;
- внутрішній та зовнішній борг.

Усі ці методи зменшують дефіцит державного бюджету, але кожен з них може негативно впливати на баланс державного бюджету. Поповнення дохідної частини Литовського бюджету в основному здійснюється за рахунок податків, а саме: податку на додану вартість (ПДВ), акцизів, податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств.

Другим методом покриття дефіциту державного бюджету є скорочення державних витрат. Розрахунок тягара державного боргу в Литві підраховується за моделлю Лернера, котра була сформована у 1948 р. Відповідно до цієї моделі орієнтовний борговий тягар показує, що державний зовнішній борг Литви є тягарем для наступних поколінь.

Крім того, дана тенденція негативно впливає на економіку країни, адже грошові кошти, що виділяються на збільшення капіталу, значно менші за сплачені відсотки та додаткові позики для погашення боргу (рис. 1.8)

Рис. 1.8. Динаміка зовнішнього боргу Литви за період 2014-2019 рр., млн. євро [29]

Результати дослідження показують, що навантаження на зовнішній борг продовжує зростати, оскільки на внутрішньому ринку Литви в довгостроковій перспективі важко позичити необхідну суму. Дана тенденція пов'язана з тим, що попит на внутрішні фінансові інструменти в країні не розвинений. Крім того, ринок капіталу Литви знаходиться на латентному

рівні. Виходячи з цього, запозичення за кордоном та подальше збільшення боргового навантаження на населення для Литви є очевидним.

Тож, оцінка методів зниження дефіциту державного бюджету Литви виявила, що кардинальні зміни можуть збільшити державні доходи та зменшити державні витрати, проте розрахунок тягара зовнішнього боргу за моделлю Лернера демонструє зростаючу тенденцію тягара державного боргу. Відповідно до даної теорії, чим більше боргове навантаження, тим більше воно зменшує споживання та зростання бюджетного дефіциту, що є загрозою для досліджуваної.

За даними Євростату станом на кінець 2017 р. в країнах-членах Європейського Союзу зниження показника консолідованого державного боргу відбулося менше ніж на 5% у 21 з 28 країн-членів ЄС [21, с.126].

Зважаючи на вищевказане, на сучасному етапі розвитку перед урядами країн-членів Європейського Союзу постало питання щодо розробки системи ефективного управління бюджетним дефіцитом для забезпечення соціально-економічної стабільності в державі. Саме тому, управління бюджетним дефіцитом має бути зорієнтоване на застосування ефективної довгострокової фінансової, бюджетної й податкової політики [19, с. 103].

Таким чином, проаналізувавши зарубіжний досвід країн у боротьбі з проблемою дефіциту державного бюджету було виявлено, що для подолання даного явища країни застосовують різноманітні інструменти та механізми, а саме: механізму фіскальної консолідації, інструменти фіскальних правил, запровадження антикризових державних програм та розробка новітніх індикаторів економічної безпеки.

Крім того, перш ніж застосовувати ті чи інші заходи у боротьбі з досліджуваним явищем, важливим є дослідження всіх факторів прояву та причин виникнення бюджетного дефіциту країни та спробувати врахувати всі можливі наслідки та перспективи для економічного розвитку держави.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

2.1. Сучасний стан дефіциту Державного бюджету України

Державний бюджет – це частина бюджетної системи будь-якої держави, також це головний засіб здійснення соціальної та економічної політики країни. Державний бюджет України являє собою централізований фонд грошових запасів держави, який застосовується для досягнення покладених на неї функцій, що передбачені Конституцією. На даний час особливого значення набуває розвиток бюджетної системи та забезпечення ефективного його використання.

Основними ресурсами державного бюджету України є:

- податок на доходи або прибуток – він стягується з прибутку різних організацій;
- податок на додану вартість – це непрямий податок, який сплачується покупцем при покупці товарів, робіт або послуг, а його облік та перерахування до державного бюджету здійснюється продавцем;
- акцизний податок – це непрямий податок, яким відповідно Податкового кодексу України обкладаються підакцизні товари. Сума податку закладається у ціну цих товарів;
- прибутковий податок з громадян;
- доходи від зовнішньоекономічної діяльності.

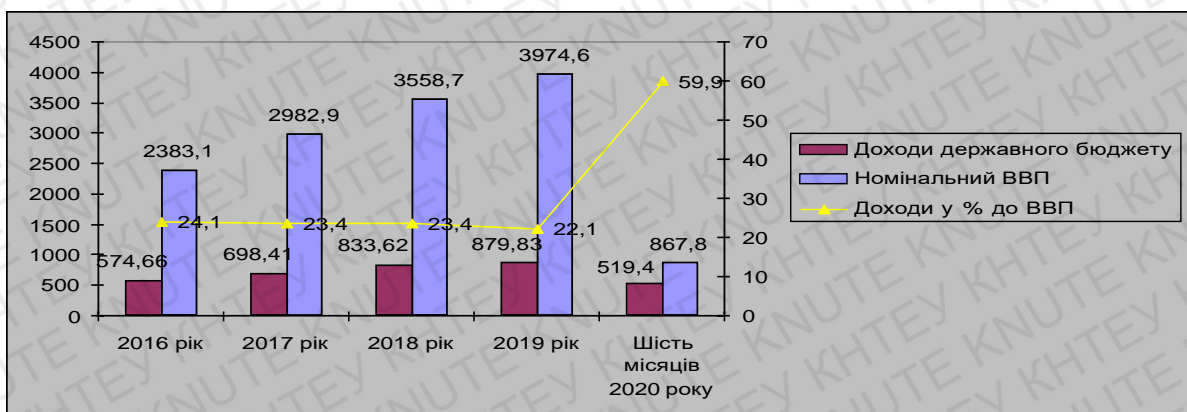
Основним джерелом доходів держави є валовий внутрішній продукт (ВВП). Валовий внутрішній продукт – це макроекономічний показник, який показує вартість всіх кінцевих послуг та товарів, які виробили за рік в усіх галузях економіки на території держави, для споживання та експорту. Держава використовує тільки частину внутрішнього валового продукту, яка надходить у вигляді податків, платежів та різних зборів. Саме ця частка ВВП

і складає державні доходи, і керують цією частиною державні органи влади [12].

На даний момент, у дуже складний та непередбачуваний час, існує багато дискусій з приводу формування та застосування коштів державного бюджету України. Рівень економічного розвитку країни характеризує саме бюджет держави, тому дуже важливо провести дослідження проблем формування дохідної частини державного бюджету. Саме аналіз формування дохідної частини державного бюджету України потрібен для повної оцінки основних джерел надходження, динаміки їх змін, визначення факторів впливу, що призвели до відхилень.

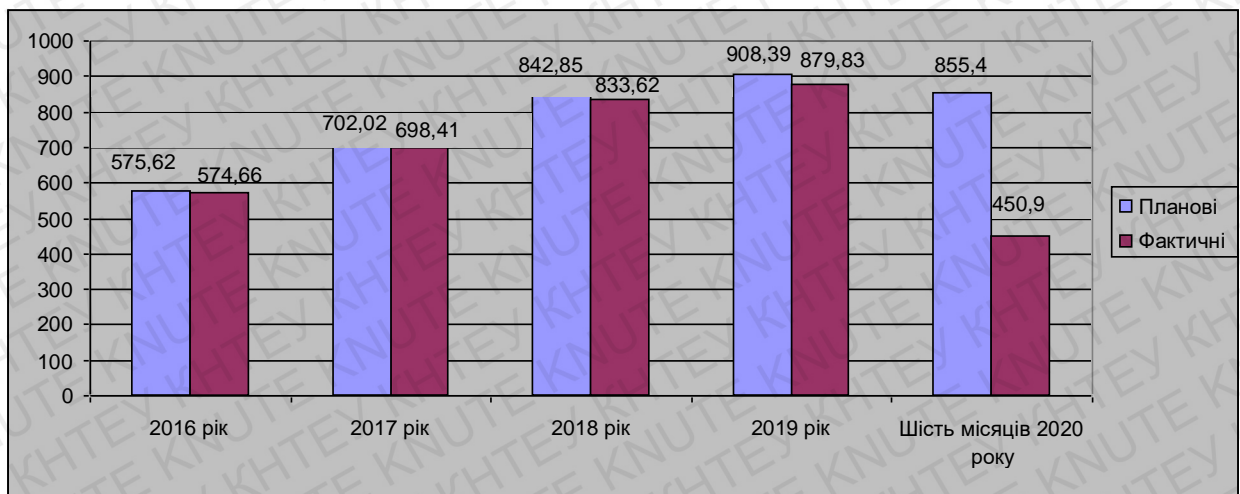
При вивченні доходів державного бюджету ми застосували графічний спосіб дослідження, зробивши діаграму, зображену на рисунку 2.1. Порівнявши показники доходів державного бюджету та валового внутрішнього продукту, можна сказати, що за досліджувані роки спостерігається зростання виконання дохідної частини бюджету. Виконання дохідної частини зведеного бюджету за 2017 рік склало 698,41 млрд. грн., що на 17,71% більше за показник попереднього року. У 2018 році виконання дохідного бюджету становило 833,62 млрд. грн., що на 16,21% більше за показник 2017 року. А у 2019 році виконання дохідної частини бюджету становило 879,83 млрд. грн., що на 46,21 млн. грн., або 5,25%, більше за аналогічний показник 2018 року.

Рис. 2.1. Співвідношення доходів державного бюджету та валового внутрішнього продукту у 2016-2020 роках [7; 8; 9; 10; 11; 16]

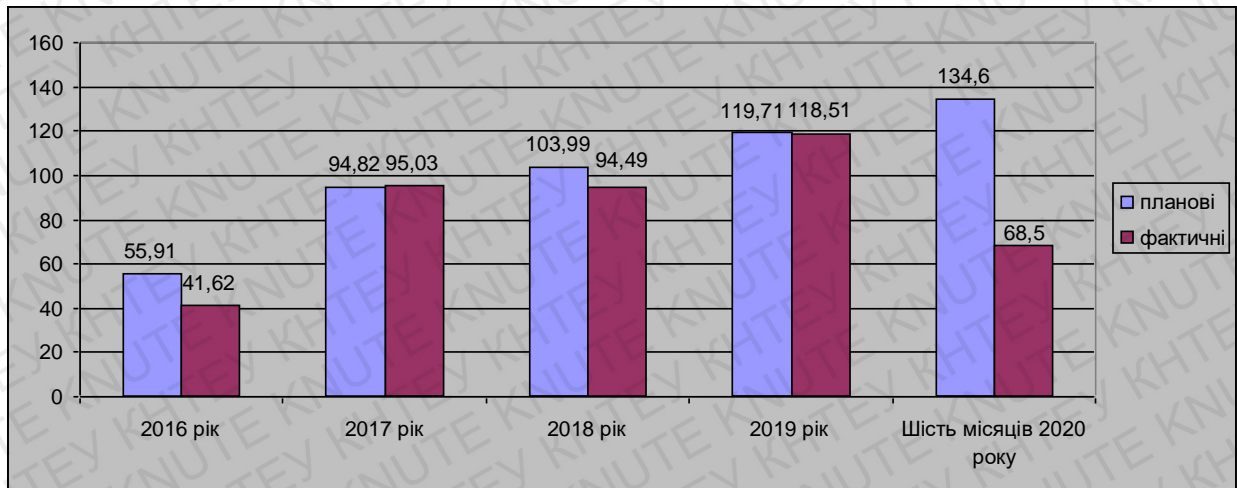
Державний бюджет України складається зі спеціального та загального фонду. Загальний фонд містить в собі кошти, які заплановані для реалізації загальних функцій, а спеціальний фонд містить в собі кошти, що мають конкретне призначення, зокрема позабюджетні кошти бюджетних організацій та установ. Порівнявши фактичні та планові доходи загального фонду державного бюджету України, можна зробити висновок про збільшення їх обсягів, як планових так і фактичних у 2016-2020 роках, що можна побачити на рисунку 2.2 [16].

Рис.2.2. Динаміка фактичних та планових доходів загального фонду державного бюджету України у 2016-2020 роках, млрд. грн. [16]

У 2017 році фактичні доходи зростають на 123,75 млрд. грн., а планові на 126,39 млрд. грн. У 2018 році планові доходи збільшуються на 140,83 млрд. грн., а фактичні на 135,21 млрд. грн. в порівнянні з 2017 роком. А у 2019 році спостерігається зростання планових показників на 65,54 млрд. грн., а фактичних показників на 46,21 млрд. грн., якщо порівнювати з 2018 роком.

Провівши порівняння фактичних та планових доходів спеціального фонду державного бюджету України, можна зробити висновок про збільшення їх обсягів, як планових так і фактичних у 2016-2020 роках (рис.2.3) [16].

Рис. 2.3. Динаміка фактичних та планових доходів спеціального фонду державного бюджету України у 2016-2020 роках [16]

Отже, у 2017 році фактичні доходи зростають на 53,41 млрд. грн., а планові на 38,91 млрд. грн. У 2018 році планові доходи збільшилися на 9,17 млрд. грн., а фактичні зменшилися на 0,54 млрд. грн., в порівнянні з 2017 роком. А у 2019 році планові доходи зростають на 15,72 млрд. грн., а фактичні на 24,02 млрд. грн., в порівнянні з 2018 роком. Проаналізувавши весь період, зростання планового доходу збільшилось на 63,8 млрд. грн., а фактичного на 76,89 млрд. грн.

Через державний бюджет влада країни, виконує реалізацію державної зовнішньої та внутрішньої політики, фінансування соціальної політики з врахуванням дострокових інтересів країни та проводять державне регулювання та стимулювання економіки.

Доходи державного бюджету – це частина грошових ресурсів, що централізується державою до загальнодержавного фонду для виконання своїх функцій. Основні джерела доходів державного бюджету за останні роки розглянуто у таблиці 2.1 [16].

Таблиця 2.1

Доходи державного бюджету за 2016-2020 роки [16]

Показники	2016 рік		2017 рік		2018 рік		2019 рік		Шість місяців 2020 року	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Податкові надходження	502,8	87,5	608,6	87,14	716,56	85,9	787,71	86,7	360,4	69,38
Неподаткові надходження	64,10	11,15	87,7	12,55	59,96	7,2	64,22	7,07	82,3	15,84
Доходи від операцій з капіталом	7,16	1,24	1,51	0,22	0,17	0,02	0,11	0,03	0,12	0,02
Офіційні трансферти	0,6	0,11	0,6	0,09	6,57	0,84	8,16	0,9	5,88	1,13
Інші надходження	-	-	-	-	50,36	6,04	48,19	5,3	70,7	13,63
Всього доходів	574,66	100	698,41	100	833,62	100	908,39	100	519,4	100

Якщо проаналізувати табл.2.1, можна побачити, що розмір податкових надходжень у 2017 році зріс на 105,8 млрд. грн., у порівнянні з 2016 роком. Також спостерігаємо зростання податкових надходжень і у 2018 році на 107,96 млрд. грн., у порівнянні з 2017 роком. Та у 2019 році податкові надходження зросли ще на 71,15 млрд. грн., у порівнянні з попереднім роком. Тобто бачимо стабільне зростання податкових надходжень до державного бюджету України за 2016-2020 роки.

Таким чином, основними проблемами формування податкових надходжень є:

- відтік іноземних інвестицій та нестабільність національної валюти;
- ухилення від сплати податків підприємств, які з різних причин не мають змоги сплатити податки, та й фінансово здорових підприємств;
- зменшення надходження рентної плати за транспортування;
- зменшення податку на міжнародну діяльність та зовнішні операції.

Також з табл. 2.1 бачимо, що розмір неподаткових надходжень у 2017 році зріс на 23,6 млрд. грн., у порівнянні з 2016 роком. А у 2018 році спостерігається зменшення неподаткових надходжень на 27,74 млрд. грн., у порівнянні з попереднім роком. Потім, у 2019 році неподаткові надходження зростають на 4,26 млрд. грн., у порівнянні з 2018 роком. Також бачимо, що за шість місяців 2020 року неподаткові надходження вже більше ніж за 2019 рік на 18,08 млрд. грн.. Тобто спостерігаємо мінливу динаміку, де відбувається спочатку збільшення неподаткових надходжень, потім зменшення, і знову зростання.

Основними проблемами формування неподаткових надходжень в Україні є:

- зменшення надходження адміністративних зборів та платежів;
- зниження доходів від власної та підприємницької діяльності державного бюджету України, причиною якого стала відсутність коштів, що перераховуються до бюджету Національного Банку України [38].

Отже, особливе значення на даний час має розвиток бюджетної системи, а саме формування достатнього обсягу доходів державного бюджету. Це необхідно для забезпечення ефективного використання державного бюджету. Дослідивши стан державного бюджету України можна сказати, що за останні чотири досліджувані роки спостерігається поступове збільшення податкових надходжень, але при тому мінлива динаміка неподаткових надходжень. І лише за умови правильної активізації економічного сектора та створення в країні вартості, що створена витратами живої праці, можна забезпечити збільшення як податкових так і неподаткових надходжень до державного бюджету країни.

2.2. Методи фінансування дефіциту Державного бюджету в Україні

Виходячи з визначення дефіциту бюджету за Бюджетним кодексом України для його подолання базовим методом, в свою чергу, виступає кількісне збільшення доходів до бюджету країни.

Відповідно до ст. 15 Бюджетного кодексу України джерелами фінансування вітчизняного бюджету виступають:

1. Кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;
2. Кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) – щодо державного бюджету;
3. Повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;
4. Вільний залишок бюджетних коштів з дотриманням умов, визначених цим Кодексом [6].

Так, на думку Янів Л.М. та Зінченко О.А. до базових методів подолання бюджетного дефіциту є:

- створення сприятливих податкових умов для здійснення підприємницької діяльності, забезпечення оптимального рівня податкових ставок на усіх рівнях, удосконалення податкової системи загалом;
- розробка та впровадження цільових програм розвитку малого та середнього бізнесу;
- скорочення видаткової частини бюджету за рахунок зниження фінансування управлінських структур та запровадження жорсткого контролю щодо виплат державних коштів;
- запровадження системи надання інвестиційних позик, субсидій, субвенцій суб'єктам господарювання;
- удосконалення нормативно-правової бази, що регулює здійснення бюджетного процесу [45, с.151-152].

У науковій літературі запропоновано досить багато методів та шляхів вирішення проблеми дефіциту бюджету. З них можна виділити шість основних методів управління державним боргом, що представлені на рис. 2.4.

Конверсія державного боргу	<ul style="list-style-type: none"> • Тобто зміна прибутковості позики
Обмін облігацій державної позики по регресійних співвідношеннях	<ul style="list-style-type: none"> • У цьому випадку певна кількість раніше випущених облігацій прирівнюється до однієї випущеної облігації державної позики
Відстрочка погашення позики	<ul style="list-style-type: none"> • Даний метод здійснюється в період, коли випуск нових позик використовується на обслуговування раніше випущених позик
Уніфікація позик	<ul style="list-style-type: none"> • Тобто об'єднуються декілька позик в одну. В цьому випадку облігації раніше випущених державних позик, обмінюються на облігації нової позики
Анулювання боргових зобов'язань держави	<ul style="list-style-type: none"> • Зумовлюється фінансовою нездатністю держави оплатити свої зобов'язання у зв'язку з несприятливою економічною ситуацією
Консолідація позик	<ul style="list-style-type: none"> • Тобто зміна термінів дії позики. Здебільшого вона проводиться у формі збільшення термінів позик. Іноді може застосовуватись й зменшення термінів дії позики

Рис. 2.4. Методи управління державним боргом [36, с.10]

До основних методів та інструментів внутрішнього фінансування державного бюджету України слід віднести: емісію грошей; доходи від приватизації державного майна; пряме внутрішнє банківське кредитування; та внутрішнє ринкове фінансування.

Головним недоліком емісійного способу фінансування дефіциту бюджету є підвищення рівня інфляції в країні через збільшення грошової маси в обігу, що провокує виникнення так званого «ефекту Танзі» – свідоме відтермінування сплати податкових платежів до бюджету платниками податків у результаті швидкого знецінення грошей [3, с. 3].

За таких обставин зростає дефіцит бюджету та посилюється фіскальна напруга у державі. Крім того, через розвиток неконтрольованої інфляції в

країні відбувається скорочення обсягів інвестицій, зокрема довгострокових, і починає розкручуватися цінова спіраль, що, у свою чергу, призводить до знецінення заощаджень населення та скорочення реальної заробітної плати. Тому цей спосіб фінансування дефіциту бюджету вважається інфляційним [3, с. 3].

Вагомий напрям зменшення дефіциту бюджету є зменшення видаткової частини бюджету. В загальному до цього відноситься зменшення участі держави у виробничих інвестиціях та скорочення видатків на народне господарство.

Також країні краще скоротити фінансування розвитку виробництва, проведення інноваційної політики на самі підприємства, які можуть використовуватися як джерело формування інвестиційних ресурсів за рахунок амортизаційних відрахувань та резервних фондів.

Крім того, для того щоб скоротити видаткову частину бюджету країни запроваджують зменшення видатків на оборону за рахунок встановлення оптимальної чисельності військових та військової техніки, а також зменшуючи дотації, субвенції [39, с. 24].

Досить часто скорочення дефіциту здійснюється за рахунок зовнішніх чи внутрішніх запозичень, а також емісійного доходу. Усі ці три методи вважаються «класикою жанру».

На нашу думку, до методів боротьби з дефіцитом бюджету можна віднести і контроль за експортною виручкою, підвищення імпорتنих цін та зниження цін при експорті товару чи послуг. Зазначені методи дозволять зменшити обсяги, так би мовити «втечі» капіталів за кордон.

Крім того, з метою послаблення боргового тиску на бюджет, а також для створення умов економічного зростання, для України існує необхідність в укладанні угод з кредиторами щодо реструктуризації боргу на умовах зменшення боргових виплат. Також обмін боргових зобов'язань країни повинен здійснюватися лише на майнові активи. Однак, при цьому потрібно

пам'ятати про світовий досвід регулювання зовнішньої заборгованості країн [36, с. 17].

Як показує практика, країнами сформована низка схем щодо врегулювання боргової проблеми, деякі з них передбачають застосування спеціальних знижок до вартості боргових зобов'язань, враховуючи котирування цінних паперів на вторинному ринку.

Слід зауважити, що такий підхід є перспективним як для боржника, так і для кредитора, оскільки останній отримує матеріальні (фінансові) активи, вартість яких перевищує ринкову вартість боргових зобов'язань, а держава-боржниця викупляє свій борг із знижкою [36, с. 17].

Досить цікавою є думка І.С. Борисової, котра вважає важливим методом зниження боргового навантаження є викуп боргових зобов'язань держави на вторинному ринку з дисконтом за іноземну валюту. Для цього використовуються як офіційні валютні резерви країни, так і кредити міжнародних фінансових організацій [3, с. 2].

Запропоновані методи зниження боргового навантаження сприятимуть обмеженню боргової залежності української економіки, що призведе до оздоровлення соціально-економічної ситуації в державі [3, с. 2].

Не менш цікавою є думка американського дослідника Б. Гербера, котрий при здійсненні аналізу джерел фінансування бюджетного дефіциту, враховує перш за все той вплив, який ці джерела здійснюють на ліквідність бюджету. До таких джерел Б. Гербер відносить:

- емісію грошей;
- продаж центральному банку цінних державних паперів;
- продаж державних цінних паперів комерційним банкам, за умови, що у них наявні вільні кошти;
- розміщення державних цінних паперів серед приватного сектору (за винятком центрального та комерційних банків) [46, с. 502-503].

До того ж Б. Гербер зауважує, що це рестрикційний захід, оскільки він призводить до зменшення купівельної здатності власників цінних паперів; –

продаж цінних паперів комерційним банкам в умовах, коли останні не володіють достатнім надлишком вільних кредитних ресурсів [46, с. 502-503].

За таких обставин банки змушені будуть скоротити можливий обсяг наданих кредитів потенційним позичальникам, що зумовлено недостатністю кредитних ресурсів [46, с. 502-503].

Так, економіст Дж. Оуенс виділяє п'ять основних методів фінансування бюджетного дефіциту (Рис. 2.5).

Рис. 2.5. Основні методи фінансування бюджетного дефіциту за Дж. Оуенсом [47, с. 63]

Проте борговий спосіб фінансування лише створює умови для тимчасового відтермінування зростання інфляції в країні, однак не усуває загрози її виникнення у довгостроковому періоді [3, с. 2].

При цьому, якщо розміщувати облігації державної позики серед населення і комерційних банків, то інфляційна напруга буде меншою, ніж при купівлі первинної емісії ОВДП безпосередньо центральним банком. Оскільки ОВДП – це боргові цінні папери, то держава повинна сплачувати по них приватним утримувачам облігацій відсотки (дохід). Тому чим вище буде

рівень державного боргу, тим більші суми коштів держава буде витратити на його обслуговування [3, с. 2].

Боргове фінансування дефіциту бюджету також може здійснюватися шляхом зовнішніх запозичень. У цьому випадку дефіцит бюджету покривається за рахунок позик міжнародних фінансових організацій або інших країн. Цей спосіб фінансування також вважається неінфляційним і дозволяє отримати одноразово значні суми коштів (валюти) [3, с. 2].

Як і у випадку із внутрішніми запозиченнями, у разі використання зовнішнього фінансування для покриття дефіциту бюджету виникає державний борг, який необхідно повертати, а також нести додаткові витрати бюджету на його обслуговування. При цьому побудова фінансової піраміди для виплати зовнішнього боргу вже неможлива, оскільки кредитоспроможність держави обмежується обсягом її золотовалютних резервів та міжнародними кредитними рейтингами країни [25, с.85].

Використання монетизації бюджетного дефіциту, як способу фінансування, передбачає, що необхідну уряду суму коштів для покриття дефіциту бюджету надає центральний банк. Оскільки центральний банк є державною установою, місія якої полягає у виконанні законодавчо визначених функцій, а не у максимізації власних прибутків, то кошти для купівлі державних цінних паперів акумулюються за рахунок емісії грошей, що призводить до збільшення грошової маси в обігу [3, с. 3].

До переваг такого способу фінансування дефіциту бюджету можна віднести таке:

- збільшення сукупного попиту та обсягу виробництва за рахунок зростання грошової маси в обігу;
- зниження відсоткових ставок за кредитами, зростання інвестицій та сукупного випуску продукції за рахунок збільшення пропозиції грошей;

➤ відсутність часового ладу в надходженні коштів до бюджету та обмежень щодо обсягу емісії грошей при здійсненні купівлі центральним банком державних цінних паперів [3, с. 3].

Таким чином, результати аналізу свідчать, що в науковій літературі існує безліч методів та напрямів фінансування дефіциту бюджету. У першу чергу, необхідним є скорочення видатків, а особливо скорочення фінансування розвитку виробництва, проведення інноваційної політики на самі підприємства. Також уряди запроваджують зменшення видатків на оборону, знижуючи дотації та субвенції в дану сферу.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УКРАЇНІ

3.1. Перспективи удосконалення фінансування дефіциту бюджету держави

Зважаючи на той факт, що для України дефіцит бюджету є перманентним явищем, то запровадження напрямків його подолання та удосконалення фінансової політики держави є пріоритетними.

На думку Коляда Т. А., Косминіної О. С. для подолання дефіциту державного бюджету України найбільш ефективними напрямками є:

- посилення контролю щодо використання грошових ресурсів державного і місцевих бюджетів;
- запровадження ефективної податкової політики з метою збільшення дохідної частини бюджету. При цьому така політика повинна забезпечувати підвищення функціонування різних галузей економіки країни;
- забезпечення сприятливих умов оподаткування з метою розвитку підприємницької діяльності;
- скорочення видатків (капітальних);
- здійснення внутрішніх і зовнішніх запозичень [19, с.103].

Враховуючи міжнародний досвід регулювання боргових проблем Романець М. В. пропонує наступні шляхи виходу України з боргової кризи:

- часткове погашення боргових зобов'язань за рахунок здійснення помірної грошової емісії;
- контроль за припиненням обслуговування державних облігацій, котрі є власністю Національного банку України;
- ліквідація ринку облігацій внутрішніх державних позик України;
- удосконалення тарифного регулювання;
- забезпечення досягнення профіциту бюджету;

- посилення валютного регулювання та контролю;
- укладання з кредиторами угод про реструктуризацію заборгованості при умовах зниження боргового навантаження [36, с. 16].

Крім того, автор вважає, що наразі є необхідність внесення змін до механізму спрямування емітованих коштів, котрі надходять до бюджету країни переважно у формі безпроцентних кредитів. Однак, внесення змін надасть змогу розвантажити видаткову частину державного бюджету шляхом застосування Національним банком прямих кредитів [36, с. 16].

Також варто зазначити, що в такому випадку кошти спрямовані на розвиток реального сектору економіки та підтримку малозабезпечених верств населення, а не на тінізовані сектори. Тобто емісія цінних паперів для державного сектору має низку переваг для покращення економіки України.

Крім того, наразі для України особливо необхідним є пошук оптимальних джерел фінансування дефіциту бюджету, котрі б залучали лише внутрішні ресурси країни. Це пов'язано з тим, що використання зовнішніх запозичень призводить до посилення інфляції, а іноді провокують появу гіперінфляції, зростання валютних ризиків тощо. Також, слід зазначити, що важливим інструментом реалізації ефективної грошово-кредитної політики країни є розвинутий ринок внутрішніх державних запозичень [19, с.103].

За даними Міністерства фінансів України надходження як до державного, так і до місцевих бюджетів у 2020 році демонструє зростаючу тенденцію, про що свідчать дані наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Надходження до державного бюджету України та місцевих бюджетів за січень-жовтень 2020 р., млн. грн. [32]

Дата	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Усього
на 01.02.2020	50 725,7	21 483,6	72 209,3
на 02.03.2020	112 631,6	47 475,1	160 106,7

Продовження таблиці 3.1

на 01.04.2020	210 694,8	69 342,4	280 037,2
на 04.05.2020	314 983,9	88 970,9	403 954,8
на 01.06.2020	388 225,3	112 519,5	500 744,8
на 01.07.2020	519 451,6	134 894,4	654 346,0
на 03.08.2020	588 316,1	159 741,4	748 057,5
на 01.09.2020	688 628,5	188 337,8	876 966,3
на 01.10.2020	764 778,6	211 978,5	976 757,1
на 02.11.2020	842 308,1	239 940,6	1 082 248,7
на 03.11.2020	843 651,4	240 628,6	1 084 280,0

Однак, практика показує, що зростання надходжень супроводжується і зростанням видатків, а тому Україні для виконання своїх функцій не вистачає власних ресурсів. Виходячи з цього, наша країна змушена залучати зовнішні джерела фінансування, у якості котрих виступають кредити міжнародних фінансових організацій.

Україна для подолання дефіциту бюджету найбільшу увагу приділяє саме використанню кредитного методу. Ознакою цього метода виступають операції з залучення коштів бюджету України на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання країни перед кредиторами [15, с.160].

За даними Міністерства фінансів України у структурі прямого зовнішнього боргу держави, який становить 931,87 млрд.грн на кінець 2019 року, за типом кредитора основне місце посідають міжнародні фінансові організації (МФО) (292,2 млрд.грн.) [32].

На сьогодні основними зовнішніми кредиторами України виступають наступні МФО: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Європейське співробітництво (ЄС), Міжнародний валютний фонд (МВФ),

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Сума заборгованості України перед Міжнародним банком реконструкції та розвитку на 31.12.2019 року становить 116,13 млрд. грн., перед ЄС — 87,46 млрд. грн. В свою чергу, зовнішній борг перед МВФ становить 57,49 млрд. грн. А перед Європейським інвестиційним банком та Європейським банком реконструкції та розвитку Україна заборгувала 18,59 млрд. грн. та 11,98 млрд. грн. відповідно [32].

Проте дана тенденція не покращує стан бюджету України, а ще більше ускладнює ситуацію, стримуючи розвиток економіки та знижуючи інвестиційну привабливість країни, адже залучення і використання кредитних коштів провокує формування «боргової спіралі», коли дефіцит бюджету сприяє появі державного боргу, який, в свою чергу, збільшує бюджетний дефіцит.

Наведемо також інформацію щодо державного та гарантованого державою боргу України, починаючи з 2009 року. За даними Міністерства фінансів України за період 2009-2020 роки державний борг України з кожним роком зростає, про що свідчать дані проілюстровані на таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Динаміка державного та гарантованого боргу України за період 2009-2020 рр.,млн. грн [32].

Дата	Загальний борг	Відхилення від попереднього року, у %	Зовнішній борг	Внутрішній борг
на 31.12.2009	316 884,6		211 751,7	105 132,9
на 31.12.2010	432 235,4	36.4%	276 745,6	155 489,8
на 31.12.2011	473 121,6	9.5%	299 413,9	173 707,7
на 31.12.2012	515 510,6	9.0%	308 999,8	206 510,7
на 31.12.2013	584 114,1	13.3%	300 025,4	284 088,7

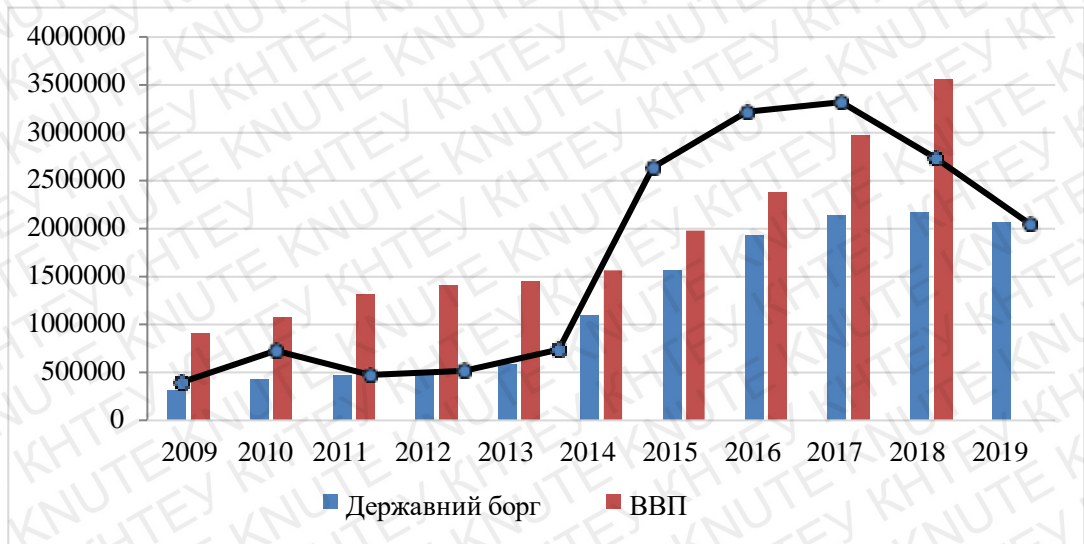
Продовження таблиці 3.2

на 31.12.2014	1 100 564,0	88.4%	611 697,1	488 866,9
на 31.12.2015	1 572 180,2	42.9%	1 042 719,6	529 460,6
на 31.12.2016	1 929 758,7	22.7%	1 240 028,7	689 730,0
на 31.12.2017	2 141 674,4	11.0%	1 374 995,5	766 678,9
на 31.12.2018	2 168 627,1	1.3%	1 397 217,8	771 409,3
на 31.12.2019	1 998 275,4	-7.9%	1 159 221,6	839 053,8
на 30.09.2020	2 345 608,1	17.4%	1 443 117,8	902 490,3

Виключенням є 2019 рік, коли ми бачимо, що відбулося скорочення загального боргу на 7.9 % і на кінець року становив 1998275,4 млн. грн. Проте в умовах пандемії, станом на 30.09.2020, загальний державний борг виріс на 17.4% і становить 2345608,1 млн. грн.

Результати дослідження демонструють стрімке зростання як внутрішнього, так і зовнішнього боргу України. Наслідками такого положення є погіршення економічного становища країни, перерозподіл доходів між різними верствами населення та відтік національного капіталу за кордон [15, с.161].

Цікавою є думка Громко Є.О. та Матвійчук В.І., адже проведений дослідниками аналіз вітчизняних та іноземних праць дав можливість виявити, що економічно безпечний рівень державного і гарантованого державою боргу для України наразі становить близько 35% від ВВП [8, с.162]. Саме тому, з метою проведення більш глибокого аналізу пропонуємо проаналізувати динаміку сукупного державного боргу та ВВП України за період 2009-2019 рр. (Рис. 2.7).

Рис. 3.1. Динаміка сукупного державного боргу та ВВП України за період 2009-2019 рр. [32]

Проаналізувавши наведені дані було виявлено, що зростання рівня ВВП країни прямопропорційне стрімкому збільшенню Державного боргу України. Дана тенденція особливо помітна у період 2014-2015 рр. та продовжується до 2018 року.

Тож боргове навантаження України зростає, а за високого рівня боргового навантаження національна економіка характеризується низькими і нестабільними темпами економічного зростання, а також високою вразливістю до впливу зовнішніх шоків. Крім того, за високого розміру боргу високими є й ризики його рефінансування: саме тому в Україні із року в рік актуалізується проблема пошуку джерел залучення позик до державного бюджету. А у випадку втрати доступу до зовнішнього ринку капіталів недостатності зовнішніх офіційних позик Уряд стикається із кризою ліквідності.

У макроекономічній площині небезпека високого боргового навантаження у державному секторі пов'язана, перш за все, із:

- втратою для уряду можливості проводити антициклічну фіскальну та монетарну політику, що позбавляє його інструментів підтримки сукупного попиту в кризових умовах;

- збільшенням видатків бюджету на обслуговування боргу, внаслідок чого зменшуються видатки на соціально-економічні потреби країни;
- підвищенням ризиків рефінансування боргу: уряд раптово може втратити доступ до позичкового фінансування, що породжуватиме кризу ліквідності і генеруватиме кризові імпульси для економіки;
- посиленням вразливості економіки до впливу зовнішніх шоків – несприятливих змін відсоткових ставок, обмінних курсів, цін на експортовані товари, попиту в країнах-партнерах, несприятливі зміни яких можуть стати причиною дефолту.

Для запобігання борговим кризам МВФ пропонує країнам-членам, перш за все, вживати належних зусиль для гарантування фінансової стійкості нових суверенних запозичень. Уряди-позичальники повинні з усією відповідальністю управляти державними видатками і не допускати значного дефіциту бюджету для того, аби не порушувати боргову стійкість. Уряди повинні також ретельно планувати і прораховувати доходність тих проектів чи програм, у які інвестуються запозичені кошти, а також оцінювати можливість збільшення податкових вилучень з економіки при аналізі доцільності нових державних запозичень у процесі їх планування.

Таким чином, кредитний метод у вирішенні проблеми дефіциту бюджету на сьогодні для України є пріоритетним, однак не найефективнішим, оскільки саме залучення зовнішніх кредитних ресурсів до країни провокує появу та зміцнення «боргової спіралі».

В свою чергу, збільшення боргової залежності від міжнародних фінансових організацій поглиблює бюджетний дефіцит України та лише погіршує і так не стійке становище держави. Саме тому, доцільним є дослідження напрямків удосконалення фінансування дефіциту державного бюджету в Україні.

3.2. Шляхи оптимізації джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України

Державний бюджет є важливим інструментом у державному регулюванні економічних та соціальних процесів у суспільстві. Державний бюджет – це головний фінансовий план діяльності уряду, він містить в собі грошові доходи та видатки держави.

Існує три основні категорії формування державного бюджету у залежності від співвідношення видатків та доходів:

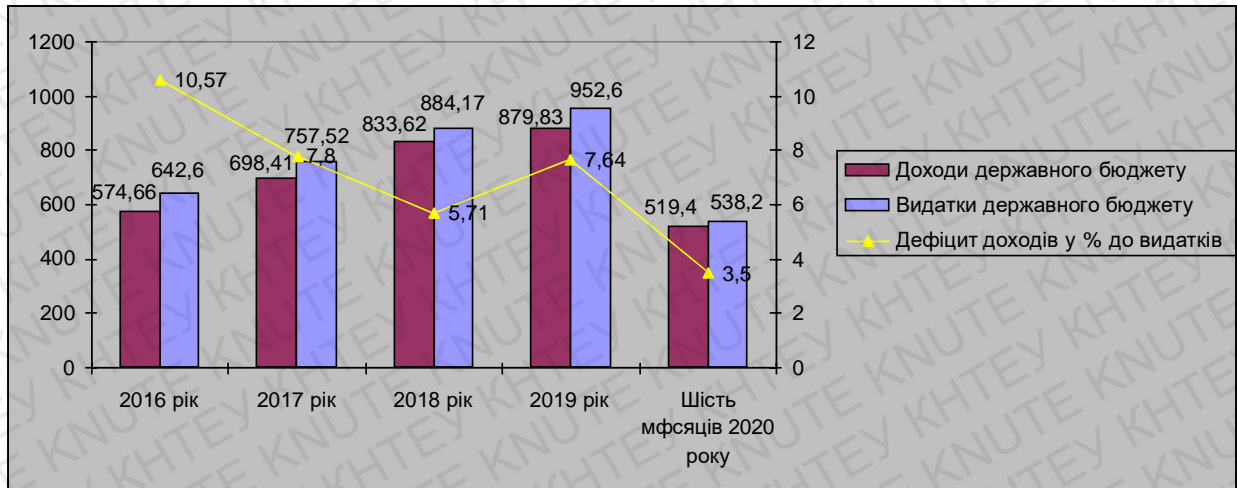
- з профіцитом – це коли планових видатків менше ніж очікуваних доходів;
- з дефіцитом – це коли прогнозовані доходи не можуть перекрити планові видатки;
- збалансований бюджет – коли видатки та доходи збалансовані, тобто рівні.

На даний час у підприємницькій економіці майже не можливо передбачити доходи державного бюджету, тому, що сплата податків залежить від ринкових умов та ефективності управління суб'єктів господарювання. При тому існують причини, що спонукають владу при схваленні бюджету спеціально закладати у нього дефіцит, та додавати певний резерв на випадок непередбачуваних ситуацій.

Згідно до Бюджетного кодексу України, під видатками державного бюджету слід розуміти кошти, які спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених законом про державний бюджет на відповідний бюджетний період, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум [6].

Щоб визначити чи існує дефіцит державного бюджету, необхідно дослідити співвідношення державних видатків та доходів, що показано на рисунку 3.2 [16]. Порівнявши видатки та доходи державного бюджету, ми бачимо, що з кожним роком зростає як дохід, так і видатки. Але також

постійно спостерігається дефіцит державного бюджету, який коливається з кожним роком. У 2017 році він склав 7,8%, що менше на 2,77% ніж у 2016 році. У 2018 році дефіцит склав 5,71%, що менше на 2,09% у порівнянні з попереднім роком. Та у 2019 році дефіцит склав 7,64%, що більше на 1,93%, ніж у 2018 році.

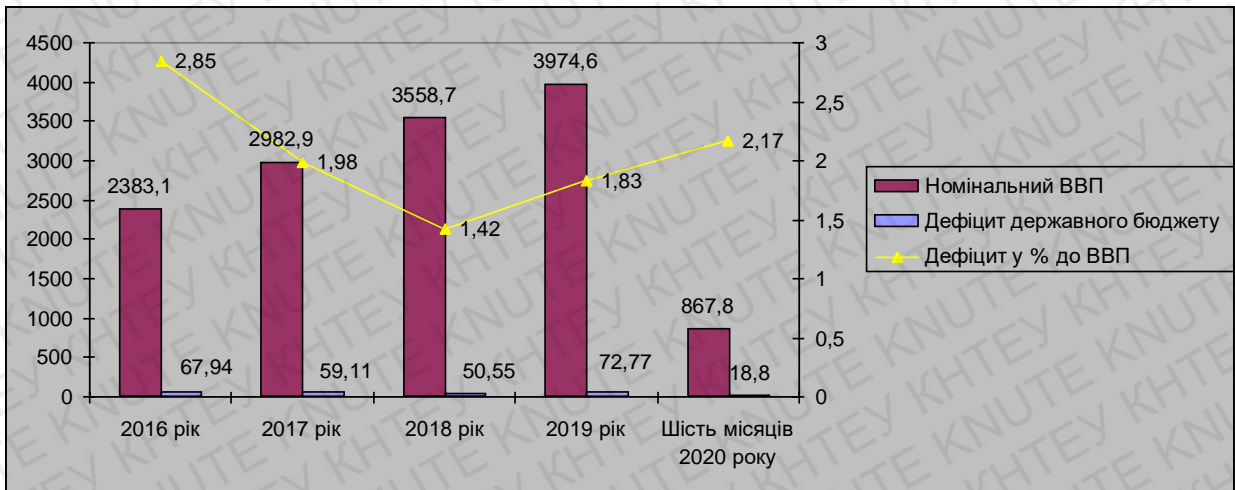

Рис. 3.2. Співвідношення доходів та видатків державного бюджету у 2016-2020 роках [16]

Практика показує, що більша частина держав на даний час розробляє бюджет з дефіцитом як за кризових умов, так і стабільних умов. Згідно Маастрихтської угоди найвищим критерієм для дефіциту є три відсотки від ВВП. Це допомагає урівноважити країни з різним ступенем розвитку, та різним об'ємом видатків та доходів.

При вивченні дефіциту державного бюджету ми використали графічний метод дослідження, побудувавши діаграму, зображену на рисунку 3.3 [7; 8; 9; 10; 11; 16].

Рис. 3.3. Співвідношення дефіциту державного бюджету та валового внутрішнього продукту у 2016-2020 роках [7; 8; 9; 10; 11; 16]

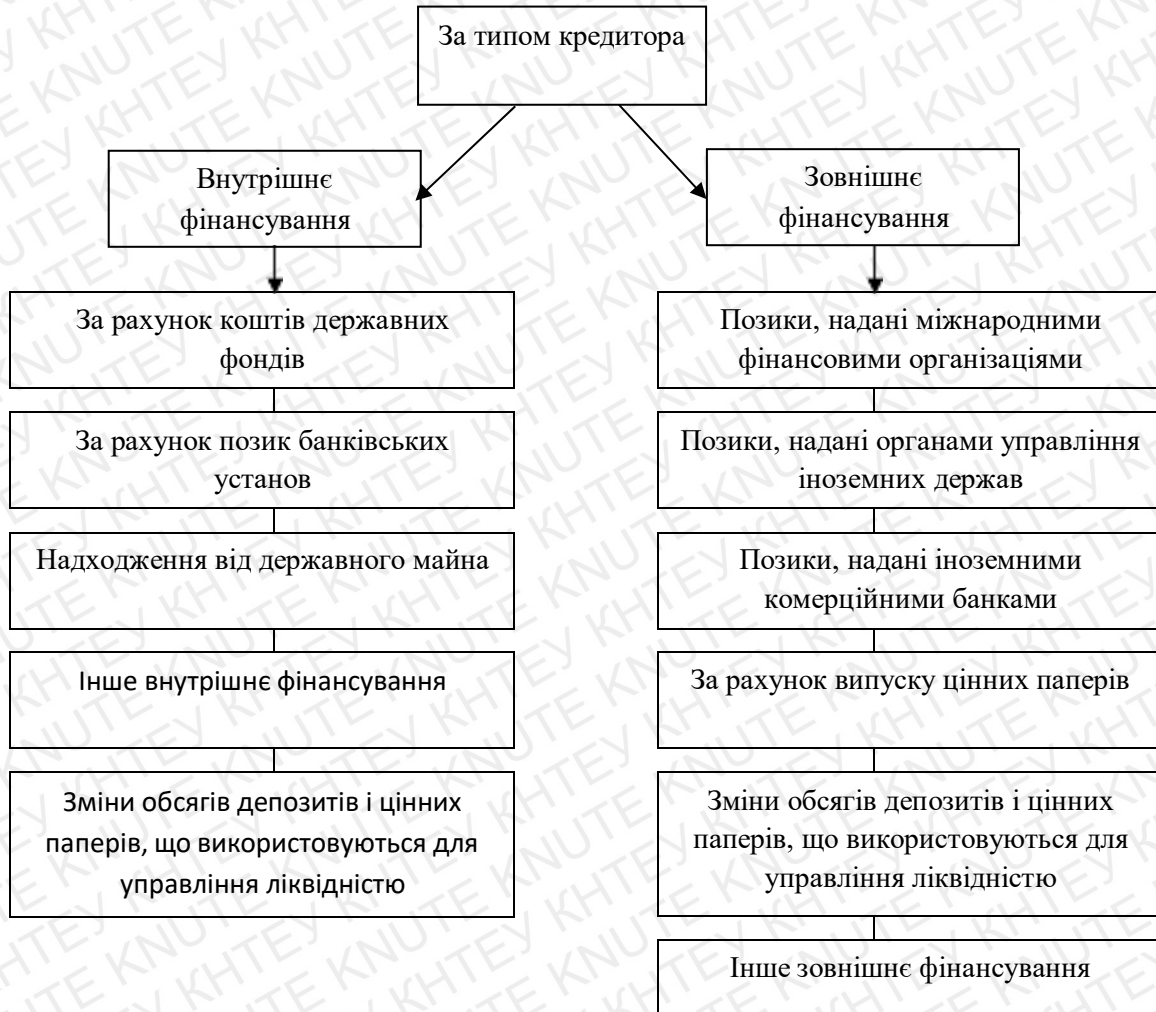
Отже, ми бачимо, що дефіцит державного бюджету у 2017 році склав 1,98%, що менше ніж у 2016 році. Також зменшення дефіциту державного бюджету спостерігалось і у 2018 році. А у 2019 році відбулося зростання дефіциту державного бюджету.

Згідно з даними Міністерства фінансів України дефіцит державного бюджету у 2016 році було заплановано у розмірі 83,7 млрд. грн., у 2017 році у розмірі 80,6 млрд. грн., у 2018 році – 94,1 млрд. грн. та у 2019 – 91,13 млрд. грн. На 2020 рік заплановано – 1129,9 млрд. грн. [28]. Тобто, за останні досліджуванні роки дефіцит державного бюджету був менший за плановий.

Таким чином, ми визначили, що дефіцит державного бюджету виникає у наслідок незбалансованості економіки, коли видатки більше ніж доходи держави. Тепер необхідно вивчити основні шляхи оптимізації джерел фінансування дефіциту Державного бюджету.

Міжнародний валютний фонд пропонує використовувати два види фінансування: за типом кредитора (рис. 3.4) та за типом боргового зобов'язання.

Рис. 3.4. Класифікація фінансування бюджету за типом кредитора

[44]

Фінансування за типом боргового зобов'язання містить в собі:

- довгострокові позики та аванси;
- середньострокові зобов'язання;
- короткострокові облігації та векселі;
- інші зобов'язання.

Крім того, фінансування за типом кредитора передбачає, що джерела покриття дефіциту поділяють на внутрішні та зовнішні. Внутрішні джерела – це надходження від сектору державного управління, тобто обсяг запозичень шляхом емісії цінних паперів, що здійснює Міністерство фінансів України, надходження від органів грошово-кредитного регулювання і банківських установ та інші внутрішні джерела. Зовнішні джерела включають позики,

отримані від міжнародних організацій та іноземних комерційних банків та ін. [44].

Згідно з даними Міністерства фінансів України дефіцит державного бюджету у 2016 році було покрито шляхом внутрішніх запозичень. Дефіцит у 2017 році закривали шляхом надходження коштів від приватизації, також збільшення податків на бізнес та населення. У 2018 році покриття дефіциту державного бюджету було передбачено спец конфіскацією. А у 2019 році дефіцит державного бюджету було профінансовано шляхом зовнішніх запозичень. Дефіцит бюджету у 2020 році будуть перекривати за рахунок залучення як зовнішніх джерел фінансування, так і внутрішніх [28].

Головними джерелами фінансування бюджетного дефіциту в Україні є зовнішні запозичення. Згідно до Проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», заради досягнення економічної стабільності в країні, урядом заплановано зниження дефіциту державного бюджету у 2020 році до рівня 2,09% від ВВП [34]. Також урядом України у перспективі планується зменшення обсягу дефіциту державного бюджету до рівня 1,88% від ВВП у 2021 році, та 1,70% у 2022 році [4].

У 2020 році планується фінансувати загальний фонд державного бюджету за рахунок державних запозичень на суму 361,146 млрд. грн., де зовнішні запозичення складуть 119,07 млрд. грн., а внутрішні – 242,076 млрд. грн. [34].

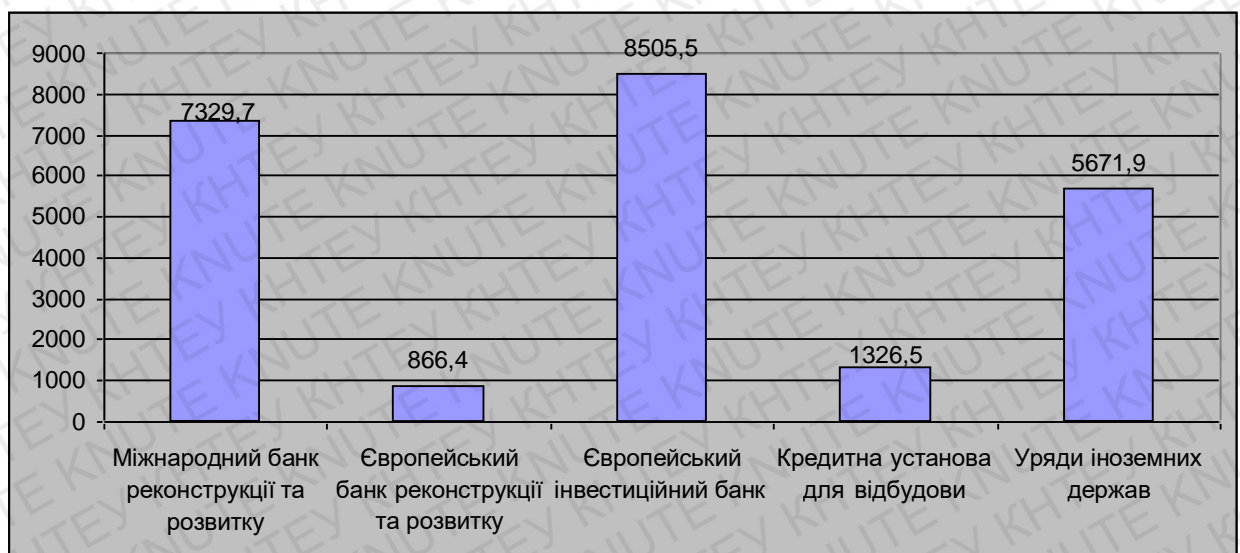
У 2021 році передбачається фінансування загального фонду державного бюджету на суму 684,7 млрд. грн., де зовнішні запозичення становитимуть 135,6 млрд. грн., а внутрішні – 549,1 млрд. грн. [35].

До спеціального фонду державного бюджету України залучаються кошти від іноземних держав, іноземних фінансових установ та міжнародних фінансових організацій. На 2020 рік для реалізації інвестиційних проектів заплановано залучення коштів до спеціального фонду у сумі 22 662 млн. грн. [34]. Обсяг надання кредитів, різними іноземними організаціями показано на рис 3.5.

Рис. 3.5. Розподіл планових кредитних коштів від міжнародних фінансових організацій у 2020 році [34]

На 2021 рік заплановано залучити кошти до спеціального фонду державного бюджету України від іноземних фінансових установ, іноземних держав та міжнародних фінансових організацій у розмірі 23700 млн. грн. [35]. Обсяг надання кредитів, різними іноземними організаціями показано на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Розподіл планових кредитних коштів від міжнародних фінансових установ у 2021 році [35]

Вивчивши основні джерела фінансування дефіциту бюджету, необхідно відмітити, що жоден із способів не має абсолютних переваг.

Проте, зовнішні запозичання, на відміну від внутрішніх викликають фінансову залежність країни від її кредиторів. Лише внутрішні запозичення не загрожують політичній та економічній самостійності держави, тому при виборі фінансування дефіциту державного бюджету необхідно обирати саме внутрішні запозичення. Але, лише уряд держави приймаючи рішення щодо вибору джерела фінансування, має обирати такий, який з позиції економічної доцільності буде мінімізувати можливі негативні наслідки, як для бюджету країни, так і для економіки в цілому у коротко та довгостроковому періодах.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене дослідження дозволило прийти до наступних висновків та пропозицій:

1. Сутність поняття дефіциту бюджету має низку трактувань. У вузькому значення бюджетний дефіцит передбачає собою перевищення видатків країни над її доходами, а в широкому – складне економічне явище, що зумовлене сукупністю факторів впливу, та являє собою фактичну нестачу грошових коштів для фінансування запланованого визначеного обсягу державних видатків.
2. Бюджетний дефіцит передбачає собою складне та неоднозначне економічне явище. Причини виникнення даного поняття можуть бути як прямими (основними), так і опосередкованими (другорядними). В науковій літературі існує низка класифікаційних ознак, відповідно до яких поділяють бюджетний дефіцит. Також виділяють чотири категорії факторів дефіциту державного бюджету, до яких відносять: фактори воєнного часу; фактори, що пов'язані з відбудовою народного господарства; найбільш суттєві дефіцити та фактори, що обумовлені політичними чинниками.
3. Зарубіжний досвід фінансування дефіциту бюджету продемонстрував, що для подолання даного явища країни застосовують різноманітні інструменти та механізми, а саме: механізм фіскальної консолідації, інструменти фіскальних правил, запровадження антикризових державних програм та розробка новітніх індикаторів економічної безпеки. Крім того, перш ніж застосовувати ті чи інші заходи у боротьбі з досліджуваним явищем, важливим є дослідження всіх факторів прояву та причин виникнення бюджетного дефіциту країни та спробувати врахувати всі можливі наслідки та перспективи для економічного розвитку держави.
4. Дефіцит бюджету України є явищем перманентним. І така тенденція є проявом низки причин: тінізація економіки, неефективна політика держави, розбалансованість доходів і видатків, застарілість законодавчої бази, низька

привабливість країни для інвесторів тощо. Однак, незважаючи на зазначені проблеми, 2019 рік пророкує покращення ситуації та уперше за останні 8 років вихід бюджету України в профіцит.

5. Було виявлено, що внутрішня оптимізація дефіциту бюджету в першу чергу здійснюється за рахунок скорочення видатків, а особливо скорочення фінансування розвитку виробництва, проведення інноваційної політики на самі підприємства. Також уряди запроваджують зменшення видатків на оборону, знижуючи дотації та субвенції в дану сферу.

6. Основними методами та інструментами внутрішнього фінансування державного бюджету України слід вважати: емісію грошей; доходи від приватизації державного майна; пряме внутрішнє банківське кредитування; та внутрішнє ринкове фінансування.

7. Кредитний метод у вирішенні проблеми дефіциту бюджету на сьогодні для України є пріоритетним, однак не найефективнішим, оскільки саме залучення зовнішніх кредитних ресурсів до країни провокує появу та зміцнення «боргової спіралі».

8. Збільшення боргової залежності від міжнародних фінансових організацій поглиблює бюджетний дефіцит України та лише погіршує і так не стійке становище держави. Саме тому, доцільним є дослідження напрямків удосконалення фінансування дефіциту державного бюджету в Україні.

9. Приймаючи рішення стосовно вибору способу фінансування дефіциту бюджету уряд України має виходити з позиції економічної доцільності залучення кожного із джерел фінансування, поєднуючи їх та мінімізуючи можливі негативні наслідки, як для бюджету, так і економіки країни в цілому, у коротко та довгостроковому періодах.

10. Внутрішні запозичення, на відміну від зовнішніх, не спричиняють фінансової залежності країни від її кредиторів, а отже, вони не загрожують економічній чи політичній самостійності держави. Зазначено, що саме тому

перевага повинна надаватися внутрішнім запозиченням як джерелу фінансування дефіциту державного бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адонін С. В. Особливості дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі / С. В. Адонін, В. А. Ізюмська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2016. – Вип. 19. – С. 108-111. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_19_24
2. Барріос С. Фіскальна консолідація ЄС після фінансової кризи. Урок з минулого досвіду / С. Барріос, С. Лангедік, Л. Пенчо // Європейська економіка. - 2013. - № 418. - С. 11-27.
3. Борисова І.С. Переваги та недоліки джерел фінансування бюджетного дефіциту. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream29.pdf>
4. Бюджетна декларація на 2020-2022 роки [Електронний ресурс] // Доступно на: <http://nizhyn-budget.org/static/file/budzetna-deklaracia-na-2020-2022-roki.pdf>
5. Бюджетна консолідація: цілі, плани і заходи / Журнал ОЕСР з бюджетування. - 2011. - № 6. - Вип. 11. - С. 15-67.
6. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] // Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
7. Валовий внутрішній продукт України у 2016 році [Електронний ресурс] // Доступно на: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2016/>
8. Валовий внутрішній продукт України у 2017 році [електронний ресурс] // Доступно на: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2017/>
9. Валовий внутрішній продукт України у 2018 році [електронний ресурс] // Доступно на: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2018/>
10. Валовий внутрішній продукт України у 2019 році [електронний ресурс] // Доступно на: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2019/>
11. Валовий внутрішній продукт України у 2020 році [електронний ресурс] // Доступно на: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2020/>

12. Василик О. Д. Державні фінанси України / О. Д. Василик, К. В. Павлюк – Київ: Вища школа, 1997. – 28-32 с.
13. Волошанюк Н. В. Дефіцит державного бюджету України та проблеми управління ним / Н. В. Волошанюк, О. О. Мавдрик // Молодий вчений. – 2017. – № 5. – С. 529-532. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_5_121
14. Гаврилко Т. О. Міжнародний банк реконструкції та розвитку: особливості діяльності в умовах світових глобалізаційних процесів / Т. О. Гаврилко, А. В. Гавриленко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2019. – Вип. 23(1). – С. 43-48. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
15. Громко Є. О., Матвійчук В. І. Бюджетний дефіцит: причини та методи його подолання. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса, [S.I.], v. 1, n. 10, p. 157-163.
16. Державна Казначейська служба України. Звітність про виконання державного бюджету [електронний ресурс] // Доступно на: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>
17. Єпіфанов А. Бюджет України: [монографія]: у 2-х кн. / А. Єпіфанов, І. Д'яконова, І. Сало. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 201 с.
18. Жадько К. С. Фінансово-економічна сутність дефіциту державного бюджету та його вплив на соціально-економічне життя країни / К. С. Жадько, Є. В. Гончарова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 11. – С. 208-211. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_11_49
19. Коляда Т. А., Косминіна О. С. Бюджетний дефіцит України: сутність, причини виникнення та особливості управління. Modern Economics. 2018. № 12. С. 100-105. – Режим доступу: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/12-2018/koliada.pdf>

20. Колісник О. Я. Бюджетний дефіцит: причини, економічні ефекти та особливості управління / О. Я. Колісник // Економіка та держава. – 2014. – № 6. – С. 26-32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_6_7
21. Кробинець Г.В., Коляда Т.А. Управління бюджетним дефіцитом: вітчизняна практика та найкращий зарубіжний досвід. Економіка і суспільство. – 2018. – № 18. – С. 122–128. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/18_ukr/18.pdf
22. Кудряшов В.П. Фіскальна консолідація і її вплив / В.П. Кудряшов // Фондовий ринок. - 2014. - № 9. - С. 31-46.
23. Матвійчук Н. М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах / Н. М. Матвійчук, Н. Ю. Бурлачук, Л. М. Маршук // Молодий вчений. - 2015. - № 5(2). - С. 31-34. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_5%282%29_9
24. Мацедонська, Н. В. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом [Електронний ресурс]/ Н. В. Мацедонська // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 3. – С. 732-735. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/151.pdf>
25. Машко А.І. Дефіцит державного бюджету: причини, наслідки та управління / А.І.Машко: дисертація – Тернопіль, 2010 – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/898/1/>
26. Мигович Т. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України / Т. Мигович // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2010. – № 6. – С. 36-43.
27. Миськів Г. В. Кредити міжнародних фінансових організацій в економіці України / Г. В. Миськів // Фінансовий простір. - 2015. - № 2. - С. 48-53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2015_2_7
28. Міністерство фінансів України. Закон України про Державний бюджет 2016-2019 років [електронний ресурс] // Доступно на: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>

- 29.Офіційний сайт Trading Economics. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tradingeconomics.com/lithuania/external-debt>
- 30.Офіційний сайт ЄІБ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eib.org/projects/regions/eastern-neighbours/projects/index.htm>
- 31.Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/sba.htm>
- 32.Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk/borgova-politika>
- 33.Офіційний сайт Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
- 34.Проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» [електронний ресурс] // Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#n129>
- 35.Проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» [електронний ресурс] // Доступно на: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938
- 36.Романець М. В. Макроекономічний аналіз зв'язку між бюджетним дефіцитом та державним боргом. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/21610/1/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%9C..pdf>
- 37.Сакс Дж. Огляд стабілізації проблем, що стоять перед перехідною економікою [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cisp.org.ua/cisp/cisp_uk.nsf/CISP-Jeffrey-Sachs-02-Ukr?OpenForm.
- 38.Слободанюк Н. О. Проблемні питання формування дохідної частини бюджету: сучасні реалії / Слободанюк Н. О. // Збірник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Гроші, фінанси і кредит. – Вип. 15. – Миколаїв, 2017. – с. 554-558.

39. Сова О.Ю. Проблема дефіцитності державного бюджету і шляхи її розв'язання // Фінанси України. - 2013. - №5. – С.22-28.
40. Співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npras/40078833>
41. Україна та Світовий банк: досвід та перспективи співпраці. Матеріали круглого столу. Національний інститут стратегічних досліджень при президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1584/>
42. Шашкевич, О. Л. Економічна сутність та причини дефіциту державного бюджету / О. Л. Шашкевич // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 495 : Економіка. – С. 118-121.
43. Щодо вдосконалення роботи України з МВФ – МБРР. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1601/>
44. Юрія С. І. Фінанси / С. І. Юрія, В. М. Федосова. – Київ: Знання, 2008. – 190-193 с.
45. Янів Л.М., Зінченко О.А. Проблеми дефіциту державного бюджету України і шляхи їх розв'язання / Янів Л.М., Зінченко О.А. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. - 2016. - Вип.6.– С.144-153.
46. Herber V.P. Modern Public Finance: The Study of Public Sector Economics. / Herber V. – Homewood: Richard Irwin, Inc., 1971, XIX. – 661 p.
47. Ouanes, Abdessatar. Macroeconomic Accounting and Analysis in Transition Economies / Abdessatar Ouanes and Subhush Thakur with contributions from Ian Lienert, Philippe Marciniac, Karen Swiderski. – International Monetary Fund. Washington, D.C., 1997. – 183 p.

48. Project Summary Documents Офіційна сторінка ЄБРР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebrd.com/work-with-us/projects/psd/ukrainian-corporate-support-facility.html>
49. Project Summary Documents – Technical Cooperation, EBRD Website, <https://www.ebrd.com/work-withus/project-finance/technical-cooperation-project-summary-documents.html?c36=on&keywordSearch>
50. Strategy for Ukraine 2011-2014, EBRD, https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/ukraine_country_strategy_2011_2014.pdf
51. Support for Ukraine's National Reform Council (NRC), EBRD Website, <https://www.ebrd.com/work-withus/projects/tcpsd/support-for-ukraines-national-reform-council-nrc.html>
52. Ukraine overview, EBRD Website, <http://www.ebrd.com/where-we-are/ukraine/overview.html>

ДОДАТОК А

Таблиця 1

Основні заходи щодо зниження бюджетного дефіциту [16]

Основні заходи щодо зниження бюджетного дефіциту	організація ефективної і досконалої податкової системи
	пошук нових шляхів збільшення доходів держави
	жорсткий режим економії витрачання бюджетних коштів
	ефективне використання державного кредиту
	інвестування бюджетних ресурсів в галузі народного господарства з метою підвищення фінансової
	використання фінансових пільг і санкцій, що дозволяє враховувати специфічні умови господарювання і стимулює зростання суспільного виробництва
	оформлення заборгованості державними цінними паперами за виданими кредитами урядовим структурам
	збереження фінансування тільки найважливіших соціальних програм; мораторій на прийняття нових державних програм, які потребують значного бюджетного фінансування
	залучення в країну іноземного капіталу, за допомогою якого скорочуються бюджетні витрати, розширюється виробнича база, з'являються нові платники податків, покращується стан платіжного балансу країни
	грошова емісія, яка використовується на фінансування капітальних вкладень і фактично не має негативних економічних наслідків
	зниження рівня безробіття

ДОДАТОК Б

Таблиця 1

Фіскальні правила усунення дефіциту бюджету [9, с. 125-126]

Вид	Правила	Країни
Правила збалансованого бюджету	«Золоте правило» державних фінансів	Японія, Німеччина, США
	Циклічна бюджетна збалансованість	Данія, Нідерланди, Швейцарія
	Межа співвідношення бюджетного дефіциту до ВВП країни	Європейський Союз
Правила державних запозичень	Заборона внутрішніх державних запозичень	Індонезія
	Заборона державних запозичень у центрального банку країни	Європейський Союз, Японія, США
	Обмеження розміру державних запозичень до минулорічних обсягів дефіциту бюджету	Бразилія, Єгипет, Марокко
Боргові та резервні правила	Боргові правила припускають установлення лімітів на розмір відношення обсягу державного боргу до ВВП країни	Країни Центральної та Східної Європи
	Резервні правила пов'язані із формуванням спеціальних фондів для запобігання фінансовим кризам	Країни Центральної та Східної Європи